

HORVÁTH KATA ZSUZSANNA*

Pecuniam credere

Életképek az antik római hitelélet világából

I. Előszó

A dolgozat alapelveként *Gerhard Thür* alábbi gondolatát tekintem: „[a]uch wenn wir nicht immer neue Rechtseinrichtungen kennenlernen, bekommen wir tieferen Einblick in die Praxis des Rechtslebens. Ohne Kenntnis der Praxis ist das Wissen um eine Institution wertlos”.¹ Jelen dolgozat fókuszában tehát a jogi gyakorlat áll.

A gyakorlat megismerése a szerződési és/vagy az ítélkezési gyakorlat feltárásával történhet. A műben három, lazán kapcsolódó esetkört szeretnék bemutatni. Azaz, bár az egyes egységek szervesen nem kapcsolódnak össze, azonban mégis logikai egységbe fonja őket az a tény, hogy valamennyi a mindennapi jogéletbe, praxisba enged betekintést.

A dolgozat által elemzett élethelyzetek köre igen széles: megjelenik benne a tengeri kölcsön refinanszírozása (azaz: egy távolsági kereskedelmi tárgyat érintő üzleti gyakorlat) mellett a kevésbé tehető (a társadalmi alsóbb rétegekhez tartozó) emberek megélhetéséhez szükséges hitelezési praxis is. Így szó lesz a *Sulpicius* bankház üzleti tevékenységéről, és a „kisembereknek” kölcsönt nyújtó *danisták* szerepéről is. Említésre kerül továbbá a rendhagyó letét mint a hellenisztikus pénzügyi praxisból adaptált jogi alakzat, s ekörben kerül sor a D. 16,3,24 részletes exegézisére.

Petronius a *Trimalchio* lakomája című szatírájában így festi le a bankár *Trimalchiót* (*Petron.* 28.): „[a]ztán becsavarták bíborvörös bolyhos takaróba, s gyaloghintóba emelték; elől ment négy felcifrázott futár meg egy kékcsizma, amelyben *Trimalchio* gyönyörűsége, egy koravén, csipás fiú ült, utálatosabb még a gazdájánál, *Trimalchiónál* is”.² Jelen dolgo-

* V. évfolyam, jogász szak, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, témavezetők: Prof. Dr. Jakab Éva, egyetemi tanár; Dr. Pozsonyi Norbert, adjunktus.

¹ THÜR, GERHARD: *Recht im hellenistischen Athen (Ephebie. Kassel/Austin PCG, Adespota 1152. Bassanos)*. In: Cantarella, Eva – Thür, Gerhard: *Symposion 1997. Acten der Gesellschaft für Griechische und Hellenistische Rechtsgeschichte* 13. Böhlau Köln. Köln – Weimar – Wien, 2001. 144. p. [Fordítás: Még ha nem ismerünk meg mindig új jogintézményeket, de [az irodalmi és epigráfiai források alapján] egy mélyebb bepillantást nyerünk a jogélet gyakorlatába. A jogintézményről való tudás a gyakorlat ismerete nélkül értéktelen. (Fordító: Pozsonyi Norbert)]

² Révay József fordítása.

zat további célja az, hogy „rehabilitáljam” azt a bankári – az ún. *argentariusi* – pénzügyi tevékenységről kialakult negatív képet, ami hosszú idő óta meghatározó a szakirodalomban (amely hajlamos az antik *argentarius* személyét a *Petronius* által ábrázolt Trimalchio groteszk alakjával azonosítani). Példának okáért a régebbi magyar szakirodalomban a következő ábrázolás jelenik meg: „a rómaiak alapvetően megvetették a bankárokat, azonban mivel nagy hatalom, a pénz volt a kezükben, így egyszerre irigyelték, és tartottak is tőlük”.³ A legújabb irodalom is alapvetően hasonló alapra helyezkedik: „a bankárok megvetésének oka abban is rejtett, hogy a banki tevékenység összekapcsolódhatott az uzorakölcsön intézményével is, amelyet alantas tevékenységnek tartottak”.⁴ Természetesen nem kívánom az ókori bankárokat és más pénzügyi jellegű tevékenységet végző személyeket „piedesztálra emelni”, azonban fel szeretném arra hívni a figyelmet, hogy tevékenységük a mindennapi élet viszonylatában hasznos és elfogadott volt, s alakjuk nem volt olyan „torz” megítélésű, miként azt az uralkodó szakirodalmi felfogás sugallja számunkra.

Hangsúlyozandó tehát: a bankárok működése a hétköznapi gazdasági élet szerves részét képezte, mivel tevékenységük megjelent egyrészt nagy volumenű kereskedelmi ügyletekhez kapcsolódóan, másrészt pedig a „megélhetési” kölcsönök kapcsán a közemberek hétköznapi életében is.

Összefoglalva: a dolgozatban bemutatásra kerül, hogy a bankári jellegű tevékenységet űző személyek szerepe jelentős volt a gazdaság gördülékeny működésében, és a pénzforgalom fenntartásának vonatkozásában. Szakmájuk – álláspontom szerint – a saját korukban nem tekinthető „lenézettnek” („megvetetettnek”), a társadalomban betöltött szerepük elfogadott volt.

Célom az, hogy jelen dolgozatomban a mindennapi jogi gyakorlatot rögzítő forrásanyagból kiemelt „életképeken” keresztül bepillantást nyújtsak az antik római hitelélet egyes szegmenseibe („cseppben a tenger” elve alapján).

II. Bankári jellegű tevékenység alapvonalai

A napjaink gazdasági életében a bankok, illetve ezek összességéként a bankrendszer rendkívül jelentős szerepet játszik. A modern bankrendszer alapvető lényege az, hogy összegyűjti a gazdaság különféle szereplőinek megtakarításait, azokat kezeli, befekteti, hitelezési tevékenységet folytat, lebonyolítja a gazdaság szereplői közötti pénzforgalmat, illetve mindehhez a szükséges technikai feltételeket biztosítja.⁵

Ilyen értelemben vett banktevékenység az ókori Rómában még nem valósult meg, habár a római bankárok tevékenységében is felismerhetők a modern banktevékenység egyes elemei, jellegadó sajátosságai.⁶ Fontos megjegyezni tehát azt, hogy bár bankári tevékenységről, illetve később bankházzal lesz szó a dolgozatban, nyilvánvalóan ezen megnevezések alatt nem a mai értelemben vett pénzügyi tevékenységet kell érteni.⁷

³ BÁCSKAI TAMÁS – HUSZTI ERNŐ – SIMON PÉTERNÉ: *A pénz*. Kossuth, Budapest, 1974. 25. p.

⁴ GOMBOS BRIGITTA: *Alkatrész a gépezetben. A bankárok római gazdaságban betöltött szerepe az 1-2. században*. Ókor 2019/3. 50. p.

⁵ BOTOS KATALIN: *A bankrendszer és „stakeholderei” – verseny a bankszektorban*. In: Botos Katalin (szerk.): *A bankszektor és stakeholderei*. [SZTE]. Szeged, 2006. 10-11. pp.

⁶ FÖLDI ANDRÁS: *Kereskedelmi jogintézmények a római jogban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997. 223. p.

⁷ A bankári tevékenységhez részletesen lásd BÜRGE, ALFONS: *Fiktion und Wirklichkeit: Soziale und rechtliche Strukturen des römischen Bankwesens*. ZRG RA 104 (1987) 465. p. és a soron következő oldalak (a továbbiakban: skk.) és 508-509. pp.

Ha áttekintjük az antik forrásokat, akkor megállapíthatjuk, hogy a pénzügyi tevékenységgel foglalkozó személyek szerepe a gazdasági életben jelentős volt, különösen a kereskedők és iparosok számára nyújtott készpénzszolgáltatások biztosítása miatt.⁸ Tehát a római „bankárok” legfontosabb feladata az volt, hogy ügyfelek számára kisebb-nagyobb készpénz kölcsönöket nyújtsanak, illetve a rájuk bízott készpénzt megőrizzék.⁹ Itt szeretném megemlíteni, hogy napjainkban is a bankok egyik fő feladatát képezi az, hogy természetes és jogi személyek számára lehetővé tegyék az azonnal felhasználható (ún. likvid) készpénzhez jutást azon az alapon, hogy a hitelt (illetőleg a kölcsönt) kérelmezőnek vannak nem likvid formában olyan javai, amiket nem akar pénzre váltani, hanem amelyeknek jövedelméből kívánja visszafizetni a kapott kölcsönt.¹⁰

Az ókori Rómában azért elsősorban – miként arra fentebb már utaltam – készpénzvagyonról van szó, mivel valójában a pénzérmék¹¹ biztosították a pénzeszközök egyetlen szervezett rendszerét, azzal, hogy nyilvánvalóan nem minden fizetésük bonyolódott szükeképpen készpénz lefizetése útján.¹²

Rómában a bankárok a kezelésükben lévő készpénzt jellemzően nem fektették vállalkozásokba – a modern kori megfelelőikkal ellentétben –, hanem főként olyan kamatos kölcsönöket folyósítottak, amelyekkel inkább a fogyasztást, és nem a termelést finanszírozták.¹³

Felmerül a kérdés, hogy vajon miért olyan jelentős a bankárok gazdaságban betöltött szerepe. Először is érdemes rámutatni arra, hogy a korábbi állásponttal ellentétben – amelyek szerint a birodalom gazdasága primitív volt – *Gombos* utal arra, hogy a legújabb kutatások szerint az ókori Rómában egy bonyolultabb, szabadversenyen alapuló piacgazdaság létezett, ahol a stabilitást az állandó, gazdaságon belüli pénzcirkuláció adta, amelyben pedig a bankároknak fontos szerepük lehetett. Ennek oka elsősorban abban rejlik, hogy Róma gazdasága nem állt precíz irányítás alatt, ezért az egyensúly megőrzése érdekében fontos volt a folyamatos készpénzellátottság.¹⁴ A készpénz állandó rendelkezésre állásáról a bankárok, pénzügyi tevékenységet végzők gondoskodtak. Tulajdonképpen így alakulhatott ki a bankári „hivatás”.¹⁵ A pénzügyi érzékkel rendelkező személyek felismerték azt, hogy a folyamatos likviditás a kereskedelem gördülékenységétől függött, így elkezdtek pénzkölcsönzéssel foglalkozni, amellyel valójában elősegítették a gazdaság prosperitását.¹⁶ A tevékenységüknek köszönhetően mindig volt készpénz a „rendszerben”, így a kereskedelem különösebb gond nélkül bonyolódhatott. Alapvetően a professzionális bankárok által végzett tevékenység elég volt ahhoz, hogy hathatósan támogassa a kereskedelem fenntartását, annak ellenére, hogy a bankárok alapvetően kisebb összegeket helyeztek ki, mint a nem professzionális tevékenységet folytató elit tagjai.¹⁷

⁸ CAMODECA, GIUSEPPE: *Tabulae Pompeianae Sulpiciorum (TPSulp.)*. Edizione critica dell'archivio puteolano dei Sulpicii. Ed. Quasar. Roma, 1999. 25. p.

⁹ FÖLDI 1997, 224. p.

¹⁰ BÁCSKAI – HUSZTI – SIMON 1974, 9. p.

¹¹ A római „pénz” felfogásáról (mivoltáról) lásd részletesen BESSENYŐ ANDRÁS: *A pénz problémája a római magánjogban*. Kandidátusi értekezés. Pécs, 1994. 3skk.

¹² ANDREAU, JEAN: *Banking and Business in the Roman World*. Cambridge University Press. New York, 1999. 1. p. Az ókori rómaiak készpénz nélküli fizetési formáiról lásd részletesebben GRÜLL TIBOR: *A Római Birodalom gazdasága*. Gondolat. Budapest, 2017. 312skk.

¹³ FÖLDI 1997, 224. p.

¹⁴ GOMBOS 2019, 46-49. pp. A római „piacgazdaságról” részletesebben lásd GRÜLL 2017, 22-23. pp.

¹⁵ Ehhez kritikusan lásd: BÜRGE 1987, 487skk.

¹⁶ GOMBOS 2019, 49. p.

¹⁷ Uo. 51. p.

A Kr. u. 33-ban bekövetkezett gazdasági válság és a válságot követő pénzhiány rávilágított arra,¹⁸ hogy a pénzügyi stabilitás a birodalom gazdaságának alapvető feltételét képezte, amit pedig a pénzügyi tranzakciókkal lehet csak fenntartani.¹⁹ Itt lesznek megint fontosak a bankárok, akik hitelügyleti tranzakciókkal a pénzügyi, így gazdasági stabilitást segítették elő. A pénz Rómában alapvetően ugyanis kevesek kezében összpontosult, a monetáris gazdaságot így a hitelügyletek működtették, amiben – a fent kifejtettek szerint – a bankároknak meghatározó szerep jutott.²⁰

A pénz állandó jelenléte azonban csak az egyik oldala a pénzügyi stabilitásnak. A másik oldalon a pénzügyi tranzakciók mennyisége is számít, azaz bizonyos minimum és maximum értékek között kell mozognia a pénzügyi ügyletek számának.²¹ E vonatkozásban *Gombos* kifejti: „[a]z aránytalanságot, az akut pénzhiányt a különböző bankházak szolgáltatásai tudták kiküszöbölni úgy, hogy a határérték-intervallumon belül mozogtak üzleteikkel”.²²

Összefoglalva tehát: a bankárok a kisebb összegek mozgatásával a gazdaságot nem bilentették ki stabilitásából, azonban folyamatosan jelen voltak, így mintegy „alkatrészekként előmozdítva és lehetővé téve a gazdaság gépezetének viszonylag zavartalan működését”.²³

A következő lépésben vessünk egy pillantást a bankári tevékenységet végzők csoportosítási lehetőségeire. Álláspontom szerint – a vonatkozó szakirodalom áttekintése után –, az alábbi csoportosítás tekinthető plauzibilisnek.

Elhatárolhatjuk a pénzügyi tevékenységet végzőket akként, hogy élethivatásszerűen, professzionálisan végezték-e tevékenységüket, avagy nem ez volt a fő tevékenységük, azaz nem tekinthetőek professzionális bankároknak. Álláspontom szerint szükséges élesen elválasztani a két kategóriát, elsősorban azért, mert a professzionális bankárok jövedelmük elsődleges forrásaként, fő foglalkozásukként végeztek banki tevékenységet, továbbá azért, mert a szoros értelemben vett banki tevékenységek összességét kizárólag a professzionális bankárok végezheték, ők vezethettek *ratio*t („számla”) ügyfeleik ügyleteiről,²⁴ továbbá fontos szempont, hogy tevékenységükre kialakultak bizonyos szabályok.²⁵ Számos olyan kérdés van tehát, amiben élesen elkülönülnek a többi pénzügyi tevékenységet végző csoporttól.

Miként arra fentebb utaltam a másik oldalon található a nem professzionális oldal, amely társadalmilag rendkívül sokszínű volt. Ezen csoport tagjai közé tartoznak álláspontom szerint az elit tagjai, az ún. „entrepreneurs”²⁶ (nagyobb üzletemberek), mellettük az „uzsorások”, a kereskedelmi finanszírozók, illetve a *danisták* is.

A dolgozatban mind a professzionális bankári tevékenység (Sulpicius bankház), mind pedig az ún. nem professzionális bankári tevékenység (FIRA III 157 – *societas danistaria*) vonatkozásában említék egy-egy példát.

¹⁸ A római gazdasági válságokról áttekintő jelleggel lásd VISKY KÁROLY: *Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen*. Akadémiai Kiadó – Dr. Rudolf Habelt GmbH. Budapest, 1983. 13skk.

¹⁹ GOMBOS 2019, 54. p.

²⁰ GRÜLL 2017, 316. p.

²¹ GOMBOS 2019, 54. p.

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ STAUNER, KONRAD: *Finanzlitteralität im Imperium Romanum am Beispiel der argentarii und signiferi. Dokumentationsexperten im zivilen und militärische Finanzwesen (späte Republik – Prinzipatszeit)*. *Tyche* 29 (2014) 196. p.: „[n]ur argentarii hatten das Recht, für jeden ihrer Kunden ein Konto (*ratio*) zu eröffnen”.

²⁵ ANDREAU 1999, 102. p.: „the beginnings of a law governing the profession had been set in place”.

²⁶ Uo. 50. p.

A professzionális bankárok köre viszonylag egységes csoportot alkotott.²⁷ Érdekeség, hogy ezen csoportra jellemző az, hogy tagjai nagyrészt felszabadított rabszolgák (*libertini*) voltak.²⁸ Ennek oka abban kereshető, hogy az ókori Rómában az arisztokrácia tagjai nem kívántak saját pénzügyeikkel foglalkozni, e célra képzett rabszolgákat tartottak.²⁹ E rabszolgák náluk sokkal jobb gazdasági ismeretekkel rendelkeztek, ezért sokan nélkülözhetetlenné tették magukat, később kijárták, megvásárolták vagy kiérdemelték a szabadságot, majd e tevékenységet szabadként is folytatták.³⁰

Andreau kifejti, hogy a professzionális bankárok rendes munkarendben dolgoztak, jellemzően üzlethelyiségekben (hivatali helyiségekben) folytatták tevékenységüket, a mesterséget pedig tanonckodással sajátították el.³¹ Előzményeit feltehetően a görög világban kell keresnünk. *Hamza – Bogaertre* utalva – kifejti, hogy „a görögök a bank fogalmának megjelölésére kizárólagosan egy szót, a *trapedza*-t használták. Ez a műszó eredetileg a pénzváltók asztalát jelenti, s később, mikor a pénzváltók bankárokká válnak, veszi fel a bank jelentést”.³²

Fontos, hogy a professzionális bankárok tevékenysége a kezdetektől szabályozva volt: a letéti számlák (bank deposits) megnyitása és vezetése, professzionális nyilvántartások vezetése, ezek nyilvántartások bíróság előtti bemutatása, és a követelésekkel kapcsolatos kártérítési módok.³³ A tevékenységeiket illetően meg kell említeni, hogy kizárólag a professzionális bankárok foglalkozhattak nem lezárt letétekkel (*non-sealed deposits*),³⁴ illetve vezethették *ratio* alkalmazásával ügyfeleik számláit.³⁵ A bankárok tehát banki letétek őrzését is vállalták, amelynek két fajtája a zárt letét (*depositum regulare*), és a – fent említett – nyílt letét (*depositum irregulare*).³⁶ A professzionális bankárok foglalkoztak még érmék vizsgálatával, pénzváltással, hitel nyújtásával és aukciókhoz (árverésekhez) kapcsolódó követeléskezeléssel, kifizetésekkel, hitelek nyújtásával.³⁷ Ügyfeleik között a társadalom kevésbé tehető tagjait tarthatjuk számon,³⁸ illetve meg kell jegyezni, hogy a bankárok viszonylag kis összegekkel végezték banki tevékenységüket.³⁹ A lényeg tevékenységük kapcsán abban rejlik, hogy „forgatták a pénzt”, azaz hasznosították a letétbe helyezett pénzügyi értéket, például pénzkölcsönöket nyújtottak belőle, annak érdekében, hogy profitjuk minél magasabb legyen, ezzel egyben pedig a gazdaság folyamatos likviditását biztosították.

A nem professzionális banki tevékenységet űzők közül az elit finanszírozási cselekményeivel *Andreau* részletesen foglalkozik: a nem professzionális banki működést folytató elit számára a pénzzel kapcsolatos ügyletek bonyolítása nem a fő foglalkozásukat jelentette,

²⁷ ANDREAU 1999, 3. p.

²⁸ GOMBOS 2019, 50. p.

²⁹ BÁCSKAI – HUSZTI – SIMON 1974, 24. p.

³⁰ Uo. 25. p.

³¹ ANDREAU 1999, 4. p.

³² HAMZA GÁBOR: *Jogösszehasonlítás és antikvitás*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1985. 220. p.

³³ ANDREAU 1999, 102. p.

³⁴ Uo. 17. p.

³⁵ A *ratio* fogalmához lásd GRÖSCHLER, PETER: *Die tabellae-Urkunden aus den pompejanischen und herkulanensischen Urkundenfund*. Duncker & Humblot. Berlin, 1997. 268skk.

³⁶ GRÜLL 2017, 317. p.

³⁷ ANDREAU 1999, 36. p.; THIELMANN, GEORG: *Die römische Privatauktion. Zugleich ein Beitrag zum römischen Bankierrecht*. Duncker & Humblot. Berlin, 1961. 132skk.

³⁸ ANDREAU 1999, 27. p.

³⁹ GOMBOS 2019, 50. p.

pusztán „választás” kérdése volt számukra, hogy végeznek-e ilyen irányú tevékenységet vagy sem. Nem voltak kötelező munkaóráik, szabad döntésük volt, hogy mikor és milyen jellegű tevékenységgel foglalkoznak. Az elit pénzügyi működést végző körének célja a profit- és jövedelemszerzés volt, de ezt a tevékenységet – miként az előbb utaltam rá – csak kiegészítő jelleggel végezték. Elhatárolási szempont lehet, hogy az elit tagjainak e tevékenysége – hasonlóan a többi nem professzionális pénzügyi tevékenységet űző csoporthoz – nem esett speciális szabályozás alá.⁴⁰

Ezen csoport tagjai kevesebb pénzügyi tevékenységet végeztek, így hitelek nyújtásával, pénzügyi vizsgálatával, pénzváltással, illetve ún. pénztalással foglalkoztak.⁴¹ Nem kezelték letéteket, nem vezettek számlát és nem foglalkoztak árverésszervezéssel. Ügyfeleik között leginkább az arisztokrácia, a legfelső társadalmi réteg tagjait találhatjuk.⁴² A társadalmi elit tagjai a professzionális bankároknál sokkal magasabb összegekkel dolgoztak.⁴³

Az *Andreau* által ún. „entrepreneurs”-ként hivatkozott csoport kapcsán kifejti: tagjai között olyan személyeket találunk, akik ugyan nem tartoztak az elit tagjai közé, azonban az általuk végzett tevékenységeket, a pénzügyi szükségleteiket, és a társadalmi kapcsolataikat tekintve a társadalmi elithez álltak legközelebb. Tevékenységüket az jellemzi, hogy ezen vállalkozói réteg hajlandó volt magasabb összegeket kockáztatni annak érdekében, hogy még nagyobb profithoz jusson. Ezen oldalról nézve tevékenységük kifejezetten modernnek tekinthető,⁴⁴ azonban az ókori Rómában még nem voltak jelen nagyszámúban.⁴⁵

Összegezve az itt kifejtetteket: megkülönböztethetünk professzionális és nem professzionális pénzügyi tevékenységet végző személyeket. Előbbi kategóriába a bankárok, míg utóbbiba az elit finanszírozással foglalkozó tagjai, az „entrepreneurs”, az uszorasok, a kereskedelmi finanszírozók, illetve a *danisták* sorolhatók.

III. *Law in action. Mozaikok a Sulpicius archívum okirati anyagából*

1. *A Sulpicius bankház*

A Sulpicius archívum rendkívül fontos római jogi forrás, mivel a mindennapi joggyakorlatot mutatja be. A Sulpicius bankház, valamint az ezen bankház keretein belül tevékenykedő bankárok jellemzése érdekében először a Sulpicius archívum rövid bemutatása szükséges.⁴⁶

⁴⁰ ANDREAU 1999, 4-29. pp.

⁴¹ Uo. 15skk.

⁴² Uo. 27. p.

⁴³ GOMBOS 2019, 50. p.

⁴⁴ ANDREAU 1999, 4. p. és 50. p.

⁴⁵ Uo. 53-54. pp. utal még a nem professzionális tevékenységet végzők közt az uszorasokéval foglalkozó személyekre, illetve az ún. kereskedelmi finanszírozókra. Ezen csoportok tagjairól nem sok információ áll rendelkezésünkre. Az uszora lényege az, hogy valaki a másik személy kiszolgáltató helyzetét kihasználva kíván rendkívül magas kamattal pénzt hitelezni. A kereskedelmi finanszírozók tevékenységét illetően Andreau azt a megállapítást teszi, hogy ők mind nagykereskedőként, mind finanszírozóként kötöttek ügyleteket, és bár keveset tudunk róluk, azonban bizonyosan jelen voltak az ókori Róma életében is.

⁴⁶ A Sulpicius bankházhoz, illetőleg az e keretében működő bankárok tevékenységéhez átfogó jelleggel lásd WOLF, JOSEPH GEORG: *Der neue pompejanische Urkundenfund*. Beilage zum Jahresbericht 1982 der Gerda Henkel Stiftung. Düsseldorf, 1983. 43skk.; CAMODECA 1999, 26skk.

1959 áprilisában a Pompeji közelében fekvő Murècine városka határában – a Pompejít Salermóval összekötő autópálya építési munkálatai során – egy antik villa maradványait fedezték fel a munkások.⁴⁷ A villa feltételezhetően egy szakmai *collegium* székhelyéül szolgált korábban.⁴⁸ 1959. július 24-én találtak rá a villa egyik étkezőhelyiségében a ma Sulpicius archívumnak nevezett okirategyüttesre.⁴⁹

Érdekesség, hogy az okiratok – közel kétezer évig történő – fennmaradását a Vezúv Kr. u. 79. augusztus 24-i vulkánkitörésének köszönhetjük, mivel a vulkáni hamu megőrizte a három elpusztított város (Pompeji, Herculaneum, Stabiae) tárgyi emlékeit, így a Sulpicius archívum viaszostábláit is.⁵⁰ Azonban a muzeológusok sajnos nem tudták az összes táblát megmenteni, *Camodeca* becslése alapján viszont a fellelt okiratok száma akár a 350-et is elérhette.⁵¹

A Sulpicius archívum a nevét azon bankárdinasztiáról kapta, amelynek irattárába az okiratok egykoron tartoztak. Az első okirat Kr. u. 26. március 18-ai, míg az utolsó fennmaradt okirat Kr. u. 61. július 14-ei keltezésű.⁵² A Sulpicius bankárok három generáción átívelően folytatták tevékenységüket.⁵³

A Sulpiciusok felszabadított rabszolgák voltak, ahogyan ez jellemző volt Rómában a banki tevékenységet hivatásszerűen végző személyek körében.⁵⁴ A Sulpicius dinasztia tagjai egy bankházat üzemeltettek Puteoliban. A bankház üzemeltetésének időpontjában élénk gazdasági élet folyt Puteoliban, mivel a köztársaság végén, illetve a principátus elején itt működött Itália legnagyobb tengeri kikötője.⁵⁵

Andreau elmélete szerint a Sulpiciusok *faeneratorok* voltak, ugyanis álláspontja alapján nincs megfelelően alátámasztva az, hogy az *argentariusok* tevékenységi körébe tartozó ügyleteket bonyolítottak volna le.⁵⁶ Azonban a szakirodalomban legelfogadottabb nézet szerint a Sulpiciusok professzionális bankárok, azaz *argentariusok* voltak.⁵⁷ *Camodeca* egyértelműen *argentariusok*knak nevezi őket (vagy legalábbis C. Sulpicius Cinnamust),⁵⁸ mivel nemcsak egyszerű, kamat ellenében történő pénzkölcsönzéssel, hitelügyletekkel foglalkoztak, hanem egyéb üzleti ügyekkel is. Ilyen egyéb üzleti ügynek tekinthető például az, hogy az ügyfelek érdekében – egyes esetekben – átvették az ún. (ki)fizetőhely funkcióját is.⁵⁹ A Sulpiciusok professzionalista bankári tevékenységét erősíti az a tény is, hogy

⁴⁷ GRÖSCHLER 1997, 23-24. pp.

⁴⁸ CAMODECA 1999, 11. p.

⁴⁹ GRÖSCHLER 1997, 23. p.

⁵⁰ POZSONYI NORBERT: *Dologi hitelbiztosítékok az ügyleti gyakorlatban. Kauteláris praxis a préklasszikus és a klasszikus korszakban.* Iurisperitus. Szeged, 2017. 54. p.

⁵¹ CAMODECA 1999, 19. p. Itt utalok arra, hogy Camodeca szövegedíciója összesen 127 okiratot és okirattörödéket rögzít.

⁵² POZSONYI 2017, 55. p.

⁵³ WOLF 1983, 45. p.

⁵⁴ CAMODECA 1999, 23. p.

⁵⁵ JAKAB ÉVA: *Raktárházak a tengeri kereskedelem szolgálatában.* In: P. Szabó Béla – Újvári Emese (szerk.): *Universitas „unius rei”.* Tanulmányok a római jog továbbélése köréből. DE Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola. Debrecen, 2014. 148. p.

⁵⁶ ANDREAU 1999, 76-77. pp.

⁵⁷ WOLF 1983, 44-45. pp.: „[s]ehe ich recht, so beschreiben die Urkunden den Wirkungsbereich einer Darlehens- oder vielleicht handelsbank.”; GRÖSCHLER 1997, 62skk.; JAKAB ÉVA: *TPSulp. 48 és 49: Szerződések és bankügyletek Puteoliban.* JT XI. (2008) 205. p.

⁵⁸ CAMODECA 1999, 24. p.

⁵⁹ POZSONYI 2017, 55. p.

a Sulpicius bankház szerződéses formulái a latin mellett görög nyelven is megtalálhatók voltak.⁶⁰ További fontos érv lehet az a tény, hogy az archívumban több olyan szerződés is található, amelyekben a bankház nem szerződő fél,⁶¹ aminek indoka az lehet, hogy a Sulpiciusok az ügyfelek számára azok egyéb jogi ügyleteiknél is segítséget nyújthattak.

A Sulpicius archívum okiratai közül jelen dolgozat tárgya kizárólag a TPSulp. 51 és 52 számok alá felvett kölcsönszerződések, és az ezekhez kapcsolódó bérleti szerződés. (Ha átlapozzuk *Camodeca* szövegeditóját, akkor megállapíthatjuk, hogy a *mutua cum stipulatione* cím alatt összesen 10 darab okirat maradt ránk.)

2. A TPSulp. 51-52 okiratok exegézise

A következő lépésben – miként arra fentebb utaltam – exegézis alá vesszük a TPSulp. 51 és 52 számok alá felvett kölcsönokiratokat. A TPSulp. 51 okirati szövege a következő:

TPSulp. 51 tab. III, pag 5. (*scriptura exterior*)

1. *Cn(aeo) Acerronio Proculo C(aio) Petronio Pontio Nigrino cos(n)s(ulibus),*
2. *quartum kalendas Iulias*
3. *C(aius) Novius Eunus scripsi me accepisse mutua ab Eueno*
4. *Ti(berii) Caesaris Augusti liberto Primiano aspente per*
5. *Hesychem servum eius et debere ei sestertium*
6. *decem millia nummum, quae ei reddam cum*
7. *petierit; / e tea HS X m(illia) n(ummum), q(uae) s(upra) s(cripta) s(unt) p(roba) r(ecte) d(ari) stipulatus est*
8. *Hesychnus Eueni Ti(berii) Caesaris Augusti l(iberti) Primiani*
9. *servus spopondi ego C(aius) Novius Eunus; / proque*
10. *iis sestertiis decem m[illi]bus nummum dedi*
11. *ei pignoris arrabonisve nomine tritici Alexandrini*
12. *modium septem millia [plu]s minus et ciceris farris monocopi*
13. *lentis in saccis duc[en]tis [mod]ium quattor millia p(lus) m(inus)*
14. *quae omnia reposita habeo penes me in horreis*
15. *Bassianis publicis Pu[teo]lanorum quae ab omni vi*
16. *pericolo neo esse fat[e]or Act(um) Puteolis⁶²*

Az okirat első két sorában található az okirat keltének dátumát, amely alapján tudjuk, hogy az elemzett okiratot Kr. u. 37-ben állították ki. A pontos dátumot illetően némi prob-

⁶⁰ JAKAB ÉVA: *Chirographum in Theorie und Praxis*. In: Muscheler, Karlheinz (szerk.): *Festschrift für Detlef Liebs zum 75. Geburtstag*. Duncker & Humblot. Berlin, 2011. 289. p.

⁶¹ POZSONYI 2017, 55. p.

⁶² Fordítás: Gnaeus Acerronius Proculus és Gaius Petronius Pontius Nigrus konzulok évében, július *kalendae*-ja előtti negyedik nap. (Én,) Gaius Novius Eunus azt irtam, hogy kölcsönt vettem fel a távollévő Euenus Primianustól, a felséges Tiberius császár szabadosától, annak Hesychnus (nevű) rabszolgáján keresztül, és tartozom neki 10.000 *sestertius*sal, amit vissza fogok fizetni, amikor ezt kéri. Ezt a fent irt 10.000 *sestertius*t jó pénzben megfizetni stipuláltatta Hesychnus, Euenus Primianus, Tiberius császár felszabadítottjának rabszolgája. Én, Gaius Novius Eunus erre megesküdtém (neki). És ezért a 10.000 *sestertius*ért zálog és *arrabon* címén adtam neki 7000 *modius* alexandriai búzát és borsóból, tönkölyből, monocopusból, lencséből 200 zsákban 4000 *modius*t, többet vagy kevesebbet. Ezeket (a terményeket) mind a birtokomban tartom a Puteoli lakóinak Bassianus közraktáraiban elhelyezve. Elismerem, hogy e (dolgok) elpusztulásának minden veszélyét én viselem. Kelt Puteoliban. (Fordító: Pozsonyi Norbert).

léma vetődik fel, mivel a *scriptura exterior*ban, azaz a viaszos tábla ún. „külső írásában” az szerepel, hogy az okirat július *kalendae*-ja előtti negyedik nap készült (június 28.), azonban a *scriptura interior* alapján az okirat kelte július 18-a.⁶³ A *scriptura interior*ban jól olvasható módon látszik azonban, hogy Gaius Novius Eunus (az adós) a saját kézírásával a *XIV k(alendas) Iulias*, azaz a június 18-i dátumot jelölte meg.⁶⁴ A továbbiakban az okirat keltének a június 18-i dátumot tekintem, mivel hiteles szöveggként a *scriptura interior* szolgált.

A harmadik és ötödik sor között kerülnek megemlítésre az ügylet szereplői, azaz a szerződő felek. A szövegből kitűnik, hogy az ügylet tárgya pénzkölcsön. A kölcsönadó (hitelező) Euenus Primianus, a kölcsönvevő (adós) pedig Gaius Novius Eunus. A kölcsönadó azonban nincs személyesen jelen az ügylet létrejövetelkor, a leszámolt pénzt Euenus Primianus Hesychus nevű rabszolgája adja át Gaius Novius Eunusnak. Hesychus Euenus Primianus ügyvivő rabszolgája lehetett, aki távollétében ura ügyeit intézte.

A fent említett kölcsön jogcíme a harmadik sorban olvasható *accepisse mutua* kifejezés utal. Ehhez kapcsolódóan az ötödik, illetve hatodik sorban található a tartozáselismerési záradék (*debere ei*),⁶⁵ amely alapján Gaius Novius Eunus 10.000 *sestertius*sal tartozik Euenus Primianusnak. Érdekessége az okiratnak, hogy az nem tartalmaz ügyleti kamatkikötést, az okirat kizárólag a tartozás összegét (feltehetően a tőkeösszeget) mutatja be számunkra.⁶⁶

További érdekesség látható a hatodik és hetedik sorban, ahol a pénzkölcsön lejáratí idejét határozzák meg. A felek ugyanis nem állapodnak meg konkrét lejáratí időpontban. Az okirat csupán olyan kikötést tartalmaz ennek kapcsán, hogy Gaius Novius Eunus akkor köteles visszafizetni az összeget, amikor a hitelező – Euenus Primianus – azt kéri tőle (*cum petierit* klauzula).⁶⁷

A következő okirati klauzula a *stipulatio*s klauzula a hetedik-kilencedik sorban. Ennek értelmében Hesychus megígértette Gaius Novius Eunussal, hogy az utóbbi visszafizeti a 10.000 *sestertius* összeget Euenus Primianus részére.⁶⁸ Az esetleges peres jogvita esetén a hitelező szabadon dönthet arról, hogy milyen jogalapon (*stipulatio*ra vagy a kölcsönre alapítva) indít keresetet az adósa ellen.

A tizedik és tizenegyedik sorban következik a zálogkikötés, amely szerint az adós a 10.000 *sestertius*ért cserébe biztosítékként zálogba ad Euenus Primianusnak meghatározott

⁶³ Ezen okiratok ún. dupla okiratok voltak. Ez azt jelenti: az okiratilag rögzített szöveg kétszer volt bennük megismételve, egyszer az ún. *scriptura interior*ban, másodsor pedig a *scriptura exterior*ban. A *scriptura interior*t a felek lezárták, és a tanúk ezt pecsétjükkel ellátták, tehát ez a rész tartalmazta az okirat hivatalos szövegét, míg a *scriptura exterior* mindenki számára szabadon hozzáférhető maradt. Lásd ehhez részletesen PÓLAY ELEMÉR: *A dáciai viaszostáblák szerződései*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1972. 40skk.

⁶⁴ POZSONYI 2017, 64. p.; Lásd a viaszostábláról készített fényképet és a viaszostábla lenyomatát CAMODECA 1999, 548. p.

⁶⁵ POZSONYI 2017, 65. p.; PLATSCHEK, JOHANNES: *Das Edikt de pecunia constituta. Die römische Erfüllungszusage und ihre Einbettung in den hellenistischen Kreditverkehr*. Verlag C. H. Beck. München, 2013. 253skk.

⁶⁶ WOLF, JOSEPH GEORG: *Der neue pompejanische Urkundenfund. Zu Camodecas 'Edizione critica dell'archivio puteolano dei Sulpicii'*. ZRG RA 118 (2001) 116skk.; GRÖSCHLER, PETER: *Darlehensvaluierung und Darlehenszins in den Urkunden aus dem Archiv der Sulpizier*. In: Altmeppen, Holger et al. (szerk.): *Festschrift für Rolf Knütel zum 70. Geburtstag*. C. F. Müller. Heidelberg, 2009. 387skk.

⁶⁷ POZSONYI 2017, 65. p.; PLATSCHEK 2013, 254. p.

⁶⁸ Kölcsönszerződés és a *stipulatio* kapcsolatához lásd PÓLAY ELEMÉR: *Die Rolle der Stipulation in den Urkunden der Siebenbürgischen Wachstafeln*. JJP 15 (1965) 185skk.; GRÖSCHLER, PETER: *Die Konzeption des mutuum cum stipulatione*. TR 74 (2006) 261skk.; JAKAB 2011, 275skk.

mennyiségű gabonát, illetőleg más hüvelyes terményeket.⁶⁹ A zálogtárgyak konkrét megnevezése és mennyiségének meghatározása a tizenegyedik-tizenharmadik sorban található. Ez alapján megállapíthatjuk, hogy dologi biztosítékként 7000 *modius* alexandriai búzát, valamint összesen 4000 *modius* borsót, tönkölyt, monocopust, és lencsét jelöl meg az okirat. A zálogtárgyak elhelyezkedéséről tartalmaz információt a tizenegyedik, tizenötödik sor. Az okirat alapján a felsorolt termények Bassianus közraktárában vannak elhelyezve. Meg kell még említeni azt is, hogy a termények a szerződés megkötésének időpontjában az ún. birtokklauzulára (*penes me*)⁷⁰ tekintettel Gaius Novius Eunus (azaz a kötelezett) birtokában vannak.⁷¹

Az okirat utolsó két sorában, a tizenötödik, illetve tizenhatodik sorban veszélyviselési klauzulát láthatunk. A veszélyviselési klauzula értelmében a zálogtárgyként felsorolt termények minden károsodását, esetleges pusztulásának a veszélyét az adós magára vállalja. Felmerülhet a kérdés, hogy e klauzula a görög zálogjogi szabályoktól határolja el jelen szerződést. Zárásként az okirat keltének helye látható, amely szerint az elemzett okirat Puteoliban készült.

A fentebb bemutatott okirathoz (TPSulp. 51) ügyleti jellege okán szorosan kapcsolódik a TPSulp. 52 is, amelynek szövege a következő:

TPSulp. 52 (=TPN 44) tab. I. pag. 2.

1. *C(aio) Cessasare Germanico Aug(usto)*
2. *Ti(berio) Claudio Germanico co(n)sulibus*
3. *VI nonas Iulias. C(aius) Novius Eunus*
4. *scripsi me accepisse muta ab*
5. *Hessco Eunni Ti(berii) Cessarisi Augusti*
6. *l(iberti) Primiani ser(vo) ~~muta~~ et*
7. *debere ei sestertia tra milia*
8. *nummu pret(er) alia HS X n(ummum)*
9. *que alio chirographo meo*
10. *eidem debo et ea sestertia*
11. *tra milia num(mum) {nummu}*
12. *q(uae) s(upra) s(cripta) s(unt) p(roba) {r(ecte)} recete dari*

tab. II. pag 3.

1. *stipulatus est Hessucus Euni*
2. *Ti(berii) Cessarisi Augusti l(iberti) Primiani*
3. *ser(vus) sepeodi ego C(aius) Novius Eunus*
4. *in qua ominis suma dedi ei*
5. *pignoris tridigi alexandrini modi*
6. *um septe mila, quot est possit[um]*
7. *in horeis Bassianis publicis Putola(norum)*

⁶⁹ E zálogklauzulához lásd ABATINO, BARBARA: 'Pignoris arrabonisve nomine' in *TPSulp. 51 (TPN43). A case of diglossia?* TR 80 (2012) 311skk.

⁷⁰ POZSONYI 2017, 65. p.

⁷¹ A Sulpicius archívumban megjelenő hitelbiztosítéki jogintézményekhez lásd részletesen GRÖSCHLER, PETER: *Die Mittel der Kreditsicherung in den tabulae ceratae*. In: Verboven, Koenraad – Vanderpoele, Katelijne – Chankowski, Véronique (szerk.): *Pistoi dia tèn technèn: Bankers, Loans, and Archives in the Ancient World: Studies in Honour of Raymond Bogaert*. Peeters. Leuven, 2008. 301skk.

8. *medis horeo duode(cimo) et sacos ducen[t]*
9. *os lentis c[ice]ris .isii monocopi*
10. *et faris in quibus sunt modium*
11. *quator milia qui sunt possiti in*
12. *isdem horeis que omnia ab omini*
13. *vi periculo meo est fetor*
14. *Actum Puteolis*⁷²

Az első viaszostábla második oldalán, az okirat első három sora tartalmazza az okirat keltének dátumát, amely szerint az okirat Kr. u. 37. július 2-án keletkezett, azaz: a TPSulp. 51 kiállítását követően 14. napon. Ennek azért van jelentősége, mert ezen ügyletek nyilvánvalóan összefüggenek, hiszen ugyanazon felek között jött létre, és ügyleti tartalmuk is igen hasonló. Továbbá, kétségtelenné teszi ezt az összefüggést az a tény – miként azt a későbbiekben is látni fogjuk –, hogy ezen okiratban kifejezett utalás történik az előzőre (TPSulp. 51-re).

Az okirat harmadik és hatodik sora között kerülnek bemutatásra a felek, így az okirat szövege alapján Gaius Novius Eunus – az adós –, és Hesychus – a „hitelező” –, aki Euenus Primianus rabszolgája. Ezen részben szerepel az adós nyilatkozata is, miszerint kölcsönt vett fel a hitelezőtől. Feltűnik, hogy ebből az okirattól az látszik, hogy Hesychus a saját nevében ad kölcsönt. Feltehetően Euenus Primianus egy általános felhatalmazást adott rabszolgájának, Hesychusnak az ügyeinek vitelére, aki pedig ez alapján fizetett ki 3000 *sestertius* Gaius Novius Eunusnak.⁷³ Következésképpen: a római jog szabályai szerint a jogviszony Gaius Novius Eunus és Euenus Primianus között jött létre.

Ezt követően a tartozáselismerési záradékot látjuk a hetedik-tizenegyedik sorban, ahol az adós (Gaius Novius Eunus) kijelenti, hogy tartozik 3000 *sestertius*sal, azon a 10.000 *sestertius*on felül, amelyet már korábban felvett a hitelezőtől. Láthatjuk tehát, hogy itt kapcsolódik össze a TPSulp. 51 és jelen okirat, mivel az itt hivatkozott korábbi 10.000 *sestertius* kölcsönt rögzíti e korábbi dokumentum.

Az első tábla tizedik sorától egészen a második tábla harmadik soráig található a *stipulatio*s klauzula. Ebben megfogalmazásra kerül, hogy a 3000 *sestertius*t megfizetni stipuláltatta Hesychus, Gaius Novius Eunus pedig megesküdött neki, hogy a pénz vissza fogja fizetni.

Ezután következik a második tábla negyedik és ötödik sora, ahol a zálogkikötés olvasható, a felek tehát zálogot alkalmaznak biztosítékként.⁷⁴ A következő sorokban, az

⁷² Fordítás: Gaius Caesar Germanicus Augustus és Tiberius Claudius Germanicus konzulok évében, július *nonae*-ja előtti hatodik nap. (Én), Gaius Novius Eunus azt írtam, hogy kölcsönt vettem fel Hesychustól, a fenséges Tiberius császár felszabadítottjának, Euenus Primianusnak a rabszolgájától, és tartozom 3000 *sestertius*sal túl azon a másik 10.000 *sestertius*on, amivel egy másik *chirographum*om alapján tartozom neki. És ezt a 3000 *sestertius*t, amit fent írtam, jó pénzben megfizetni stipuláltatta Hesychus, a fenséges Tiberius császár szabadosának, Euenus Primianusnak a rabszolgája. Én, Gaius Novius Eunus erre megesküdtem (neki). Ezért a teljes összegért zálogba adtam neki 7000 *modius* alexandriai búzát, amelyet Puteoli városának Bassianus nevű közraktárában, a középső 12. raktár(épület)ben helyeztem el és 200 zsák lencsét, borsót, ..., monocopust és tönkölyt, amelyekben 4000 *modius* (mennyiség) van, amely ugyanebben a raktárban van elhelyezve. Elismerem, hogy a (dolgok) pusztulásának minden veszélyét én viselem. Készült Puteoliban. (Fordító: Pozsonyi Norbert).

⁷³ POZSONYI 2017, 67. p.; PLATSCHEK 2013, 136. p. és 261-262. pp. ahol a szerző a görög formulával veti össze az okiratot.

⁷⁴ GRÖSCHLER 2008, 30skk.; ABATINO 2012, 311skk.; POZSONYI 2017, 80skk.; VERHAGEN, HENDRIK L. E.: *Das Verfallpfand im frühklassischen römischen Recht. Dingliche Sicherheit im Archiv der Sulpizier*. TR 79 (2011) 1skk.

ötödik-tizenkettedik sor között helyezkedik el az okiratban, hogy milyen zálogtárgyokról van szó és azok hol találhatóak. Érdekes, hogy a felek kiterjesztették a korábban közöttük létrejött zálogszerződés hatályát. Azaz: a Bassianus közraktáraiban elhelyezett 7000 *modius* alexandriai búza, és a 200 zsák (4000 *modius*) lencse, borsó, monocopus és tönköly együtt biztosítja a korábbi 10.000 és a jelenlegi 3000 *sestertius* kölcsönt. Azonban még így is sokkal nagyobb volt az értéke a zálogtárgyaknak, mint magának a követelésnek. A gabona köztársaságkor végi értéke legalább 3 *sestertius*/1 *modius* volt.⁷⁵ Ez alapján kiszámíthatjuk, hogy csak a zálogba adott búza értéke legkevesebb 21.000 *sestertius* volt. E tény értékelésére a későbbiek folyamán még érintőlegesen visszatérünk.

Azt is fontos megjegyezni, hogy a korábbi, TPSulp. 51 okirat még úgy tartalmazta, hogy a gabonát és más terményeket a saját tényleges hatalma alatt tartotta a raktárban az adós (*penes me*).⁷⁶ Jelen okirattól ez a kifejezés azonban hiányzik. Ez a változás nem véletlen, mivel a (lentebb elemzett) TPSulp. 45-ben, ami a zálogba adott gabona és más termények raktározásáról szóló raktárbérlési szerződés, már Hesychus (tehát a hitelező rabszolgája) jelenik meg bérlőként.⁷⁷ Feltehetően a második kölcsönt már nem volt hajlandó anélkül folyósítani az adós számára a hitelező, hogy a dolgok az ő hatalmába ne kerüljenek.⁷⁸ *Jakab Éva* kiemeli, hogy a termények viszont minden valószínűség szerint ugyanazon a helyen voltak végig, csak a raktárbérlétről szóló *chirographumot* írták át a hitelező nevére.⁷⁹

Az okirat végén – a keltezés helyének megjelölése előtt – a tizenkettedik és tizenharmadik sorban a veszélyviselési klauzula található, amely szerint az adós a zálogtárgyként felsorolt termények minden károsodását, adott esetben pusztulását magára vállalja. Végül az okirat kiállításának helye látható, amely szerint az okirat Puteoliban jött létre.

3. Új interpretációs irány a TPSulp. 51 + 52 + 45 vonatkozásában: tengeri kölcsön köztes finanszírozása

A Sulpicius archívum elemzett TPSulp. 51 és TPSulp. 52 kapcsán szeretném ismertetni a klasszikus értelmezési doktrínát, illetve egy újabb, rendkívül érdekes és messzire vezető interpretációs irányt.

Az elemzett okiratok kapcsán feltűnő, hogy nem tartalmaznak kamatkikötést, illetve a szerződésben nem szerepel lejárat idő. A klasszikus értelmezési doktrína alapján a kamatkikötés hiányának oka a kamatmaximalizáló szabályok megkerülése lehetett. Egy Kr. e. 51-ben hozott *senatus consultum* szerint a legmagasabb ügyleti kamat havonta nem haladhatta meg a tőketartozás 1%-át, tehát az évi 12%-ot, az így meghatározott kamatmaximumon felüli kamatrész pedig érvénytelen volt.⁸⁰ A Sulpiciusok „megoldása” tehát az lehetett, hogy a kamatról való megállapodást nem helyezték el az okiratban, hanem arról formátlanul (*pactumban*) egyeztek meg ügyfeleikkel, amely így értelemszerűen nem

⁷⁵ DUNCAN-JONES, RICHARD: *The Economy of the Roman Empire. Quantitative Studies*. Cambridge University Press. Cambridge, 1977. 145-146. pp.; DE MARTINO, FRANCESCO: *Wirtschaftsgeschichte des alten Rom*. C. H. Beck. München, 1991. 384. p.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ POZSONYI 2017, 65. p.

került rögzítésre az okiratban. *Gröschler* számításba vesz egy másik lehetőséget is, amely szerint a kamatokat esetlegesen tőkésíthették, azaz: az okiratba a kamatokkal megnövelt tőkeösszeget rögzítették.⁸¹ *Benedek* és *Pókecz Kovács* is általánosságban rámutat arra, hogy a kölcsönökkel foglalkozó személyek a nagyobb haszon érdekében gyakran áthágták a törvény által megállapított évi 12%-os kamatmaximumot oly módon, hogy a szerződést *stipulatio*-ba foglalták, a kamatot pedig a *stipulatio* összegébe beleszámolták.⁸²

Összegzésképpen tehát megállapítható, hogy jelen esetben egészen biztos, hogy kamatos kölcsönről van szó, és a kikötött kamatok – legyen ez akár *pactummal*, akár tőkésítve – minden valószínűség szerint meghaladhatták a törvényi maximumot. Álláspontom szerint a *pactummal* kikötött kamat tekinthető plauzibilisebbnek.

A lejáratú időpontot pontosan meg nem határozó okirati klauzula háttérben is valójában a kamatmaximáló rendelkezések feltételezhető megkerülése („kijátszása”) állhat. Mivel nincsen meghatározva a szerződésben a kölcsön lejáratú időpontja, ebből következően egy határozatlan időre kötött jogviszonynak minősül, amelyet a hitelező bármikor felmondhat (azaz jelen esetben bármikor visszakövetelheti a tartozást). Tehát, az így létrehozott kölcsönszerződések célja a gyakorlatban az lehetett, hogy amíg az adós a *pactummal* kikötött kamatokat rendszeresen fizette, addig a hitelező nem követelte vissza a tőkeösszeget, azonban amint az adós késedelembe esett, az egész tartozást (a fennmaradó tőkeösszeget) követelhetette – akár peres út igénybevételeivel is – a hitelező.⁸³

*Chevreau*⁸⁴ és *Jakab Éva*⁸⁵ legújabbán ezeket az okiratokat a tengeri kölcsönrel hozzák összefüggésbe. Esetlegesen ezzel is kapcsolatba állítható, hogy az okiratok nem tartalmaznak konkrét lejáratú határnapot.

Ennek megértéséhez először röviden térjünk ki a tengeri kölcsön lényegének vázlatos ismertetésére. A tengeri kölcsön lényege abban rejlik, hogy a veszélyt a kölcsönadó vállalja, azaz: ha a tengeren szállított áruk hajótörés, illetve egyéb más tengeri veszélyek miatt elvesznek vagy károsodnak, akkor a hitelező nem követelheti vissza a kölcsönösszeget (vagy csak részben követelheti vissza).⁸⁶ E kockázat felvállalásának ellentételezésére kizárólag magas kamattal adott kölcsönt a hitelező. A tengeri kölcsön esetében tehát igen magas, jellemzően 30%-os kamatot kötöttek ki a felek.⁸⁷ A kölcsön ezen típusa így nagy haszonnal járt, de magas volt az ügylet kockázata is, mivel – miként arra az előbb utaltam – ha a hajó nem érkezett be a kikötőbe, akkor a hitelező nem várhatta az általa nyújtott pénzkölcsön megtérítését.⁸⁸

Fontos azt a tényt is ismerni, hogy a tengeri fuvarozási szerződések esetén a hajó kikötőbe érkezésekor a rakományt azonnal kirakták.⁸⁹ Ennek oka abban kereshető, hogy az esetleges hitelezők ellenőrzést gyakorolhassanak az áru felett, aminek szállítását meg-

⁸¹ GRÖSCHLER 1997, 156skk.

⁸² BENEDEK FERENC – PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: *Római magánjog*. Dialóg Campus. Pécs, 2013. 281. p.

⁸³ GRÖSCHLER 1997, 152skk.

⁸⁴ CHEVREAU, EMMANUELLE: *La pratique du gage dans les Tabulae Pompeianae Sulpiciorum*. Altmeppen, Holger et al. (szerk.): Festschrift für Rolf Knütel zum 70. Geburtstag. C. F. Müller. Heidelberg, 2009. 183skk.

⁸⁵ JAKAB ÉVA: *Loans and Securities: Tracing Maritime Trade in the Archive of the Sulpicii*. In: Candy, Peter – Ferrándiz, Emilia Mataix (szerk.): *Roman Law and Maritime Commerce*. Edinburgh University Press. Edinburgh, 2022. 139skk.; JAKAB 2014, 147skk.

⁸⁶ FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és institúciói*. Novissima. Budapest, 2022. 501. p.

⁸⁷ JAKAB 2014, 172. p.

⁸⁸ JAKAB 2022, 140skk. A tengeri kölcsön görög formájához vö. JAKAB 2022, 145skk.

⁸⁹ JAKAB 2014, 162. p., 166. p.

hitelezték.⁹⁰ Az így szállított terményeket raktárakban helyezték el beérkezés után. Itt szeretnék kitérni a TPSulp. 45-re, ami a TPSulp. 51-hez és TPSulp. 52-höz kapcsolódó raktárbérleti szerződést tartalmazza:⁹¹

TPSulp. 45 (=TPN 86) tab. III. pag. 5. (*scriptura interior*)

1. *C(aio) Caes[a]re Germanico Augusto*
2. *Ti(berio) Claudio Nerone Germanico co(n)s(ulibus)*
3. *sextum nonas Iulias. Diognetus C(aii) Novi*
4. *Cypaeri servus scripsi iussu Cyperi domini*
5. *mei coram ipso me locasse Hesychos*
6. *Ti(berii) Iuli Augusti (l)iberti E[ue]ni ser(vo) horreum*
7. *duodecimum in horreis Bassianis publicis*
8. *[P]uteolanorum mediis, in quo repositum*
9. *est triticum Alexandrinum, quod pignori*
10. *accepit hac die a C(aio) Novio Euno, item*
11. *in iisdem horreis horreis imis inter=*
12. *columina, ubi reposit[o]s habet saccos*
13. *leguminum ducentos quos pignori accepit ab*
14. *eodem Euno. Ex kal(endis) Iulis in menses*
15. *singulos sestertii singulis n[u]m(mis). Act(um) Put(eolis)*⁹²

Ezen okiratot Kr. u 37. július 2-án állították ki, azaz a TPSulp. 52-vel azonos napon. Az okiratot Diognetus saját kezűleg jegyezte le, aki Gaius Novius Cypaerus rabszolgája volt. A rabszolga ura jelenlétében és parancsára foglalta írásba a dokumentumot. Egyértelmű tehát az, hogy a rabszolga nem saját maga részesedett a gazdasági előnyben, hanem kizárólagosan ura, annak ellenére, hogy a fogalmazás arra utal, hogy saját nevében szerződött (*scripsi [...] me locasse*).⁹³ A bérbevevői oldalon szintén rabszolga jelenik meg, Hesychus, aki Euenus Primianus tulajdonában áll. Az okiratból ugyan nem derül ki, de a TPSulp. 52 elemzésében kifejtettek szerint feltételezhetjük azt, hogy ő sem különvagyona terhére kötötte az ügyletet, hanem feltehetően ura által adott általános felhatalmazás alapján járt el. A szerződés tehát Gaius Novius Cypaerus és Euenus Primianus között jött létre.

⁹⁰ JAKAB 2022, 151skk.; JAKAB 2014, 166. p.

⁹¹ Ezen okirathoz lásd még részletesen WOLF, JOSEPH GEORG – CROOK, ANTHONY JOHN: *Rechtsurkunden in Vulgärlatein aus den Jahren 37-39 n. Chr.* Universitätsverlag Carl Winter. Heidelberg, 1989. 21skk.; PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: *Gazdasági érdekek jogügyleti megjelenése a TPSulp. 45 okiratban.* In: Jakab Éva – Pozsonyi Norbert (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára.* [SZTE]. Szeged, 2014. 359skk.; PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: *The Economic Analysis of Document TPSulp. 45.* In: Földi András – Sándor István – Siklósi Iván (szerk.): *Ad geographiam historico-iuridicam ope iuris Romani colendam: Studia in honorem Gábor Hamza. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest, 2015. 267skk.*

⁹² Fordítás: Gaius Caesar Augustus Germanicus és Tiberius Claudius Nero Germanicus konzulok évében, június *nonae*-ja előtti hatodik nap. (Én), Diognetus, Gaius Novius Cypaerus rabszolgája, uram parancsára és jelenlétében azt írtam, hogy bérbe adtam Hesychusnak, a fenséges Iulius Tiberius által felszabadított Euenus rabszolgájának a 12. raktárpéületet a Puteoli városának Bassianus (nevű) közepén fekvő közraktáiraiban, amelybe alexandriai búza van beraktározva, amit (Hesychus) a mai napon Gaius Novius Eunustól zálogként átvett, hasonlóképpen ugyanezen raktárakban, a legelső raktárpéuletekben, az oszlopközöket, ahol 200 zsák hüvelyes termény van beraktározva, amelyeket (Hesychus) zálogul kapott ugyanattól az Eunustól. Július elsejétől havonta 1 *sestertius*-ért. Kelt Puteoliban. (Fordító: Pozsonyi Norbert).

⁹³ JAKAB 2014, 150. p.

A bérlet tárgya két raktártér, amely a Puteoli városában fekvő és e *colonia* tulajdonában álló Bassianus (*horrea Bassiana*) raktárházban található. A bérlő (Hesychus rabszolga ügyleti cselekménye által Euenus Primianus) a 12. számú raktárteret az alexandriai búza tárolására vette bérbe, míg az alsó szinten található második raktártér a többi termény tárolására szolgált. Az összes termény vonatkozásában hangsúlyozza a szöveg, hogy zálogtárgyként vannak lekötve.

Szeretnék visszautalni a TPSulp. 52 okirat elemzésének azon pontjára, miszerint a hitelező a második kölcsönt feltehetően már nem volt hajlandó anélkül folyósítani az adós számára, hogy a dolgok az ő hatalmába ne kerülnének. Az első kölcsön felvételekor ugyanis a zálogtárgyak még Gaius Novius Eunus nevére szóló bérlettel voltak elhelyezve a *horrea Bassiana*-ban, azonban a második kölcsönszerződés megkötésekor a hitelező a saját nevére íratta át a raktárszerződést.⁹⁴ A második kölcsönszerződési dokumentum (TPSulp. 52) és a jelen bérleti szerződésről szóló okirat egy napon történő kiállítására, illetve a második okiratban a „*penes me*” fordulat hiánya erősíti ezt az állítást.

A kikötött bérleti díjat illetően azt a megállapítást lehet tenni, hogy ez feltehetően egy jelképes összeg volt, nem valós bérleti díj.⁹⁵ Ennek oka egyrészt kereshető abban, hogy a valós bérleti díjat Gaius Novius Eunus volt köteles fizetni (vagy azt már korábban kiegyenlítette), avagy Cypaeus saját *libertinus*-át, Gaius Novius Eunust kívánta ezzel támogatni.⁹⁶ Az okirat végül a keltezés helyével zárul.

Az elemzett raktárberleti szerződés azért fontos számunkra mert a kölcsönszerződéshez illesztve azt a feltételezést erősíti, miszerint jelen esetben tengeri kölcsönhöz való kapcsolódásról lehet szó. Ugyanis: a tengeri kölcsön esetén jellemző volt az – a fent említettek szerint –, hogy az áru azonnali kirakodását követően raktárházakban helyezték azt el. A tengeri kölcsönrel finanszírozott áru felett a beérkezést követően jellemzően zálogjog állt fenn a hitelező javára.⁹⁷ Az adósnak – a kereskedelmi szokások szerint – 20 nap állt rendelkezésre arra, hogy a tengeri kölcsönt kamatokkal együtt visszafizesse a hitelezőnek.⁹⁸ A visszafizetés alapvetően két módon volt életszerűen elképzelhető: egyrészt vagy eladta az áruát, és az árbevételből törlesztette a kölcsönt, vagy pedig ún. köztes finanszírozásról (azaz kölcsönt törlesztő kölcsönről) kellett gondoskodnia.⁹⁹ *Jakab Éva* meggyőző felvetése szerint ebben az esetben feltehetőleg egyfajta köztes finanszírozás valósulhatott meg. Gaius Novius Eunus hajója júniusban, a hajózási időszak közepén érkezhetett Puteoliba, ahol a hajó rakományát a kikötőbe érkezést követő záros határidőn belül kirakodták.¹⁰⁰ Áruja valamekkora részét feltehetően sikerült eladnia, avagy nem adta el, esetleg nem is akarta,¹⁰¹ mindenesetre a tengeri kölcsön hitelezője oldalán fennálló zálogjog kiváltására (tehát

⁹⁴ JAKAB 2014, 173. p.

⁹⁵ POZSONYI 2017, 71. p. E vélekedéssel szemben foglal állást PÓKECZ KOVÁCS 2015, 267skk.

⁹⁶ Részletesebben lásd POZSONYI 2017, 72. p.

⁹⁷ POZSONYI 2017, 73. p.

⁹⁸ JAKAB 2014, 173. p.

⁹⁹ Uo. 172. p.

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Itt fel szeretném hívni a figyelmet Camodeca azon álláspontjára, miszerint Gaius Novius Eunus a termények árával spekulált, mivel abban az időszakban, amikor a hajója beérkezett sok gabonatermék érkezett Puteoliba, ami nyilvánvalóan az árak alacsony voltát eredményezte. A gabonakereskedő meg akarta tehát várni azt, hogy az árak újra megemelkedjenek. CAMODECA, GIUSEPPE: *Puteoli porto annonario e il commercio del grano in età imperiale*. In: *Le ravitaillement en blé de Rome et des centres urbains de débuts de la République jusqu'*

a tengeri kölcsön visszafizetésére) szüksége volt 10.000 és további 3000 *sestertius*ra.¹⁰² Az így zálogjogtól mentes terményeket pedig már zálogba adhatta Euenus Primianus számára.

Ezen értelmezés tehát egy távolsági kereskedelmi refinanszírozási élethelyzetre épít, amely szerint Gaius Novius Eunus egy gabonakereskedő volt, aki Egyiptomban gabonát vásárolt, amit aztán Itáliába szállított.¹⁰³ Feltételezzük, hogy az áru megvásárlásához és a szállítás költségeihez a gabonakereskedő felvett tengeri kölcsönt, amelyet a hajó sikeres beérkezése után vissza kellett fizetnie a hitelezőnek. Itt utalok arra, hogy a tengeri kölcsön finanszírozóját zálogjog illette meg a hajó rakományán (azon az árukészleten, amelyet az adós a tengeri kölcsönből vásárolt). A kereskedelmi gyakorlat szerint a hajó beérkezését követő 20 nap alatt kellett a tengeri kölcsönt kamatokkal együtt leszámolnia, hogy a hitelező szállított áru felett fennálló zálogjoga megszűnjön.¹⁰⁴ Ennek finanszírozására vette fel a TPSulp. 51, illetve TPSulp. 52-ben meghatározott összeget, amely ügyletekhez a TPSulp. 45-ben foglalt raktárbérleti szerződés kapcsolódott.

Adódhat a kérdés, hogy miért nem adta el inkább terményeit és váltotta ki azzal a tengeri kölcsönt Gaius Novius Eunus. Miért vett fel ehelyett hitelt a visszatörlesztésre?

A gabonakereskedő tulajdonképpen egy kedvezőbb hitelkonstrukciót választott. Az áruit dömping alatt hozta be, amikor a gabona értéke alacsonyan volt, ezért megérte számára az, hogy a tengeri kölcsön – más forrásból, köztes finanszírozással történő – visszafizetése után terményeit raktározza, és alkalmas időben majd továbbértékesítse azokat. A fizetendő kamatot pedig valószínűleg kisebbnek vélte, mint amekkora hasznot remélt az ügylet megvalósításából.

Azaz az ügylet lényege a következő: a gabonakereskedő abban az időszakban, amikor sok gabonaterméket szállító hajó érkezett, nem kívánta alacsony áron eladni termékét. Meg akarta várni, amíg a beszállítás leáll, és magasabb áron tudja értékesíteni terményeit. Ez lehet az oka annak, hogy a lejárat időpontja nem került pontosan meghatározásra, mivel nem lehetett előre tudni, hogy mikor fogja továbbértékesíteni áruját, ezzel együtt pedig a felvett kölcsönt visszafizetni. A szállítmány beérkezését követően tehát gabonatermékeit beraktározta – amik helyes raktározás mellett nem voltak romlandóak –, a tengeri kölcsönt és kamatait visszafizette a Puteoliban felvett pénzkölcsön segítségével (köztes finanszírozás), és várta az alkalmas időszakot, hogy magasabb áron tudja terményeit továbbértékesíteni. A bankár számára pedig nem volt probléma, mivel követelése maximálisan biztosítva volt a termények által. Továbbá, mivel lejáratú időt nem kötöttek ki, elviekben bármikor igényt tarthatott az egész összegre. Álláspontom szerint azonban az volt a bevetett gyakorlat – ahogy az előző értelmezési lehetőség kapcsán kifejtettem –, hogy *pactum*mal kötöttek ki ügyleti kamatot, amit ha az adós rendszeresen törlesztett, akkor nem volt probléma, ha viszont késedelembe esett, akkor a bankárnak lehetősége volt az egész tőkeösszeget azonnal követelni.

au Haut Empire. Actes du colloque international de Naples. Centre Jean Bérard Ecole française de Rome. Naples – Rome, 1994. 106-107. pp.

¹⁰² JAKAB 2014, 173. p.; CHEVREAU 2009, 195-196. pp. ezeket az összegeket szintén a tengeri kölcsönnel hozza összefüggésbe azáltal, hogy a 10.000 *sestertius* feltehetően a tengeri kölcsön tőkéje lehetett, és a 3000 *sestertius* a tengeri kölcsön kamata volt figyelemmel arra, hogy tengeri kölcsön esetén a kamatkikötés rendszerint a tőkeösszeg 30%-a volt. A 30% 10.000 *sestertius* esetén pedig 3000 *sestertius* jelentett.

¹⁰³ POZSONYI 2017, 73. p.

¹⁰⁴ JAKAB 2014, 173. p.

IV. Hitelezői tevékenység az alsóbb társadalmi rétegek körében (FIRA III 157)

Szeretném bemutatni a dáciai viaszostáblák egy rendkívül érdekes forrását, amely segítségével a *danisták* tevékenységébe nyerhetünk bepillantást. A dolgozatban korábban a professzionális banki tevékenységet végző személyek, illetve az általuk végzett, talán legfontosabb tevékenység, a kölcsön bemutatását követően vessünk egy pillantást a nem professzionális személyek egy különleges csoportjára, és tevékenységük mikéntjére.

E fejezetben a mindennapi jogélet egy kis szegmentumát szeretném bemutatni. Miként arra már többször utaltam, a jogi romanisztikai kutatások elmúlt időszakban megerősödő irányzatát képezi az okiratok vizsgálata. Ebből most egy társasági szerződésről szóló dokumentumot szeretnék felvázolni. Ezen okirat a dáciai viaszostáblák közül való. A dáciai dokumentumlelet körébe összesen 25 okirat tartozik, amelyeket több részletben letek fel az egykori dáciai provincia területén, a mai Verespatak környékén. A tárgyalt okirat szövege a következő [FIRA III 157 (Kr. u. 167)]:

1. *Inter Cassium Frontinum et Iulium*
2. *Alexandrum societas dani[st]ariae ex*
3. *X Kal(endas) Ianuarias q(uae) p(roximae) f(uerunt) Pudente e[st] Polione cos. in*
4. *prid[i]e idus Apriles proximas uenturas ita conue-*
5. *n[i]t, <<ut>> ut, quidq[ui]d in ea societati ab re*
6. *natum fuerit lucrum damnumue acciderit,*
7. *aequis portionibus su[scip]ere debebunt.*
8. *In qua societate intuli[t Iuli]us Alexander nume-*
9. *ratos siue in fructo (denarios) [qu]ingentos, et Secundus*
10. *Cassi Palumbi seruus a[ctor] intulit (denarios) ducentos*
11. *sexaginta septem pr[o Fron]tin[o – –]s [-]chum eis*
12. *[-]ssum Alburno [-]d[ebeb]it.*
13. *In qua societ[ate] si quis d[olo ma]lo fraudem fec[isse] de*
14. *prehensus fue[rit], in a[sse] uno (denarium) unum [- in]*
15. *d[en]ar[ium] unum (denarios) XX [-] alio inferre debe[bi]t*
16. *et tempore perac[t]o de[duc]to aere alieno siue*
17. *summam s(upra) s(criptam) s[ibi] recipere siue], si quod superfuerit,*
18. *diuidere d[ebebunt]. Id d(ari) f(ieri) p(raestari)que stipulatus est*
19. *Cassius Frontin[us], spo[pon]dit Iul(ius) Alexander.*
20. *De qua re duo paria [ta]bularum signatae sunt.*
21. *[Item] debentur Cossae105 (denarii) L, quos a socis s(upra)s(criptis) accipere debebit.*
22. *[Act(um) Deusa]re V. Kal. Apri(es) Vero et Quadrato cos.*

Cassius Frontinus és Julius Alexander zálogkölcsönöket folyósító társaság létesítésére úgy szerződtek Pudens és Polio consulsága évének december 23. napjától a legközelebbi év április 12-ig terjedő időre, hogy bármit szereznek ebben a társaságban, bármilyen haszon vagy kár keletkezik, kötelesek abban egyenlő arányban osztozni. – Ebbe a társaságba Julius Alexander készpénzben, illetőleg terményben ötszáz dénárt vitt be, míg Cassius Palumbus ügyvivő rabszolgája Secundus kettőszázhatvanhét dénárt.....Al-

¹⁰⁵ CIL III 950: *Lossae*.

burnusban.....fog tartozni. – Ha valaki ebben a társaságban szándékosan csalást követne el és ez kiderül, as-onként egy dénárt.....dénáronként pedig 20 dénárt.....köteles a másíknak megfizetni és az idő leteltével a kölcsönvett pénzek levonásával vagy a fentírt összeget kapja meg, vagy ha ezenfelül marad valami, azon osztoznak. Hogy ezt meg fogja fizetni, így lesz, és ezért felelősséget vállal, hit alatt kérte Cassius Frontinus és hite alatt ígérte Julius Alexander. Még tartoznak Lossanak 50 dénárral, mely összeget az illetőnek a fentírt társaktól kell megkapnia. – Kelt Deusaraban, március 28-án, Verus és Quadratus consulok évében.¹⁰⁶

A továbbiakban vizsgáljuk meg lépésről-lépésre az okirat tartalmát. Első lépésként a szerződő feleket és a szerződés kauzáját szeretném bemutatni. A szerződés két alanya Cassius Frontinus és Julius Alexander: *inter Cassium Frontinum et Iulium Alexandrum societas dani[st]ariae*. Pólay megállapítása szerint Cassius Frontinust csupán ezen forráshely említi, azonban Julius Alexander neve többször is felmerül a kölcsön kapcsán a viaszos-táblák anyagában, ő üzletszerűleg foglalkozhatott pénz-, és hitelműveletekkel máskor is.¹⁰⁷

Az okirat szövegében azonban rajtuk kívül további két ember szerepel még. Cassius Palumbus és annak Secundus nevű rabszolgája: *in qua societate intuli[t Iuli]us Alexander numeratos siue in fructo (denarios) [qu]ingentos, et Secundus Cassi Palumbi seruus [actor] intulit (denarios) ducentos sexaginta septem pr[o Fron]tin[o – –]s [-]chum eis [-]ssum Alburno [- –]d[eeb]it*. Cassius Palumbus tehát Cassius Frontinus helyett, rabszolgája által 267 dénárt fizetett meg a társaságba vagyoni hozzájárulásként.

Felmerül a kérdés, hogy milyen kapcsolat lehetett Cassius Frontinus és Cassius Palumbus között. Először is elképzelhető az, hogy Cassius Frontinus és Cassius Palumbus ugyanaz a személy, csak két neve volt az illetőnek. Ezen értelmezésnek azonban az a gyengesége, hogy egy okiratban feltételezhetően odafigyeltek volna, hogy egy jogalanyt egy megnevezéssel illessenek. Elképzelhető az is, hogy Cassius Frontinus és Cassius Palumbus egy famíliába tartoztak, ezért fizette be Cassius Palumbus Cassius Frontinus helyett és oldalán a társaságba a vagyoni hozzájárulást.¹⁰⁸ Fleckner is ezen a véleményen van.¹⁰⁹ Secundus, a rabszolga pedig minden bizonnyal egy ügyvivő rabszolga lehetett, aki urának üzleti ügyeit kezelte.

Már rögtön az elején rögzíti az okirat, hogy *societas danistariae*-ről, azaz olyan társaságról van szó, amely pénzkölcsönök folyósításával hivatásszerűen foglalkozott: *inter Cassium Frontinum et Iulium Alexandrum societas dani[st]ariae*. A felek között tehát társasági jogviszony jött létre. A társasági szerződés egy konszenzuális szerződés, amelynek lényege, hogy személyek megengedett vagyoni célra szövetkeztek. Jelen esetben *societas danistariae*-ről van szó.

Alapvetően azt a személyt, aki pénzkölcsönök folyósításával foglalkozott, nevezzük *danistának*, a foglalkozást magát pedig *ars danistaria*-nak. Ezen kifejezéssel egyezőt a Digesta társaságokról szóló fejezetében nem találtam, más forrásokban sem gyakori. Alapvetően megállapítható, hogy nem elterjedt kifejezés.

¹⁰⁶ Fordító: Pólay Elemér.

¹⁰⁷ PÓLAY 1972, 214. p.

¹⁰⁸ Uo. 215-216. pp.

¹⁰⁹ FLECKNER, ANDREAS MARTIN – KACHABIA, AMIN: *Die societas danistariae aus Siebenbürgen (CIL III 950). Eine gemeinsame wirtschaftliche Unternehmung aus der Zeit des Gaius (166/167 n. Chr.)*. ZUG 24 (2021) 69skk.

A *danista* kifejezés egy görög jövevényszó, a daneisztész szóból származik, amelynek jelentése: moneylander.¹¹⁰ Feltételezhetjük, hogy a társaság ezen módja a görög gyakorlatból eredeztethető.

Utalni szeretnék még *Plautus* Kr. e 2. századból származó vígjátékaira, ahol megjelenik szereplőként a *danista*. A plautusi vígjátékok említése azért lehet indokolt, mivel ezen komédiákban gyakran a joggyakorlat jelenik meg humoros formában, így ez segíthet a megértésben. Az *Epidicus* című vígjátékban a *danista* akként tűnik fel, hogy az egyik szereplő Thébában egy *danistától* egy hölgyet vásárol kamatra negyven mináért, minden napra egy garast számolva egy minára – kamatként. A *Kísértetek* nevű komédiában szintén lányvétellel kapcsolatosan jelenik meg a *danista*. Ebben a darabban azonban a *danista* pénzt adott kölcsön, hogy az ügyfele megvehessen egy lányt. Az adós azonban nem hajlandó fizetni sem a kamatot, sem a tőkét.

Ezek alapján levonható az a következtetés, hogy a *danisták* a mindennapi gyakorlatban pénzkölcsönzési, illetve egyszerű hitelügyleti feladatokat láttak el. Tevékenységük a banki tevékenység szintjét nem érte el, csupán pénzkölcsönzést végeztek kamat ellenében. Megállapítható tehát, hogy valóban nem professzionális bankárok, hanem csupán pénzkölcsönzéssel foglalkozó nem professzionális személyek voltak.

Felmerül a kérdés a társasági formát illetően. Mindent egybevetve azt lehet mondani, hogy a *societas negotiationis*-hoz áll legközelebb, amelynek jellemzője, hogy bizonyos ipari, kereskedelmi, gazdasági közös tevékenységre irányul.¹¹¹ Ilyen tevékenység végzése céljából a társak előre meghatározott mennyiségű pénzüsszeget bocsátanak a társaság rendelkezésére.

Pólay abból indult ki, hogy mivel pénzhitelezésről van szó, szükséges valamilyen biztosíték a hitelező számára.¹¹² Mivel pedig a verespatak környéki társadalmi viszonyok arra utalnak, hogy ezen a területen kisemberek, főként bányászok éltek, ez feltehetően dologi biztosíték kellett, hogy legyen.¹¹³ Mindebből azt a következtetést vonta le *Pólay*, hogy a társak zálogházat működtettek.¹¹⁴ *Fleckner* ezzel szemben ezt az elképzelést nem tartja plauzibilisnek, mivel a társasági szerződésben nincs erről szó, és a dáciai kölcsön-szerződések sem tartalmaznak zálogkikötéseket.¹¹⁵

Megjegyzendő azonban *Fleckner* nézetével szemben, hogy csak azon az alapon, hogy a fennmaradt kölcsönszerződések nem tartalmaznak zálogkikötéseket, még nem lehet levonni azt a következtetést, hogy a kölcsönt záloggal nem biztosították. Utalok itt a *Sulpicius* archívum 2 okiratára: TPSulp. 53 és TPSulp. 79-es okiratra, mivel a TPSulp. 53 rögzíti a kölcsönszerződést, és egy elkülönült, önálló zálogokirat (a TPSulp. 79) rendelkezik a kölcsön biztosításáról.

Ezen kérdés tisztázása után vessünk egy pillantást a szerződés létrejövetelének időpontjára. A szerződés határozott időre 166. december 23-tól 167. április 12-ig terjedő időszakra jött létre: *X Kal(endas) Ianuarias q(uae) p(roximae) f(uerunt) Pudente e[t] Polione cos. in prid[i]e idus Apriles proximas uenturas ita conuen[i]t.*

¹¹⁰ GLARE, P. G. W. (szerk.): *Oxford Latin Dictionary*. Oxford University Press. Oxford, 1992. s.v.: *danista*.

¹¹¹ A *societas negotiationis* részletesen tárgyalja MEISSEL, FRANZ-STEFAN: *Societas. Struktur und Typenvielfalt des römischen Gesellschaftsvertrages*. Peter Lang. Frankfurt am Main, 2004. 131skk.

¹¹² PÓLAY 1972, 217-218. pp.

¹¹³ Uo. 218. p.

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ FLECKNER – KACHABIA 2021, 83skk.

Egy társaságban a felek belső viszonyában nagyon fontos kérdés, hogy milyen arányban részesednek a haszonból, és milyen arányban kell a veszteséget viselniük. E körben *Gaius* a következőt írja (Gai. 3,150): „Az biztos, hogy ha a haszonban és a kárban való részesedésről köztük semmiféle megállapodás nem is jött létre, mégis az előny és a hátrány egyenlő részekben közös közöttük”.¹¹⁶ Ez a társasági szerződések esetében tehát egy diszpozitív szabály volt. Ha megnézzük a felek rendelkezését ezen kérdés kapcsán, akkor láthatjuk, hogy a fenti, diszpozitív szabályt helyezték el a szerződésben.

A másik lényeges kérdés egy társaság esetén, hogy a felek milyen vagyoni eszközökkel járulnak hozzá a társaság működéséhez. Ezt a kérdést a jelen okiratban részletesen rendezték a szerződő partnerek. Az okirat szerint a társaságba Julius Alexander 500 dénár értékű betétet, míg Cassius Frontinus 267 dénárt vitt be: *in qua societate intulit Iulijus Alexander numeratos siue in fructo (denarios) [qu]ingentos, et Secundus Cassi Palumbi seruus a[ctor] intulit (denarios) ducentos sexaginta septem pr[o Fron]tin[o – –]s [-]chum eis [-]ssum Alburno [- –]d[e]bebit*.

Az okiratból az is kiderül, hogy Julius Alexander e hivatkozott 500 dénár értékű betétet részben készpénzben, részben pedig terményben bocsátotta a „társaság” (pontosabban a társasági cél) rendelkezésére. A kérdés az, hogy vajon a terményből folyósítottak-e terménykölcsonnt. Elképzelhető, hogy mind pénz-, mind terménykölcsonnel foglalkoztak. A téli hónapokban esetlegesen gabonát adhattak kamatos kölcsönre a bányászoknak. *Pólay* álláspontja azonban a kérdésben az, hogy a *danisták* kizárólag pénzkölcsön folyósításával foglalkoztak, így csupán azért adott be Julius Alexander terményt is, mert nem állt rendelkezésre annyi készpénz, később pedig eladták a terményt a társak, amiből készpénz folyt be a társaságnak.¹¹⁷

Érdekességet jelent a vagyonbetéteknél, hogy Julius Alexander 500 dénárt, míg Cassius Frontinus 267 dénárt vitte be a társaságba, ennek ellenére egyenlő nyereség-, és veszteségrészesedésben egyeztek meg a felek: *quidq[ui]d in ea societati ab re natum fuerit lucrum damnumue acciderit, aequis portionibus su[scip]ere debebunt*.

Az okirat a *debebit*, azaz tartozni fog kifejezésnél olvashatatlan, azonban a körülmények alapján az a plauzibilis elképzelés, hogy Cassius Frontinus tartozni fog még a társaság részére. Valószínűleg ki fogja még egészíteni a vagyoni hozzájárulását 500-ra, emellett szól az, hogy a 267 dénár egyáltalán nem kerek, azonban az 500-500 dénár vagyoni hozzájárulás 1000 dénáros társasági vagyont eredményezne, tehát „szép kerek” összeget jelentene.

Azonban ez nem jelenti azt, hogy ne lenne a feleknek lehetőségük arra, hogy egyenlőtlen pénzbeli hozzájárulások esetén is egyenlő nyereség-, és veszteségrészesedésben egyezzenek meg. Elképzelhető ugyanis az, hogy Cassius Frontinus részvétele a társaságban nemcsak pénzbetétben, hanem munkában vagy más hozzájárulásban is megnyilvánul. Mindez azonban mind teoretikus kiegészítés, mivel az okirat vonatkozó része sajnos olvashatatlan.

A következő klauzula egy *stipulatio*s klauzula, amely a társak esetleges szándékos (dolózus) szerződésszegése esetére állapít meg anyagi szankciókat: *in qua societ[ate] si quis d[olo ma]lo fraudem fec[isse de]prehensus fue[rit], in a[ss]e uno (denarium) unum [- in] d[en]ar[ium] unum (denarios) XX [- –] alio inferre debe[bit]*. A klauzula ezen része szerződéses bírságot köt ki. A felek megállapodnak abban, hogy ha a társasági szerződés szándékos megszegésével az egyik fél a másiknak kárt okoz, abban az esetben ekkora

¹¹⁶ Brósz Róbert fordítása.

¹¹⁷ PÓLAY 1972, 220. p.

összegű szerződéses bírságot kell megfizetnie. Érdekes, hogy milyen magas a *poenára* vonatkozó kikötés, az okozott kár húszszorosát kell megtéríteni.

A következő rész az elszámolás metódusát rögzíti: *et tempore perac[t]o de[duc]to aere alieno siue summam s(upra) s(criptam) s[ibi] recipere siue], si quod superfuerit, diuidere d[ebebunt]*. Ebben az elszámolás módját rögzítik a felek. Első lépésként vonni kell egy mérleget arról, hogy milyen tartozásai vannak a társaságnak, az *aere alieno* egyszerre jelenti a társaknak harmadik személyekkel szemben, és egymással szemben fennálló tartozásait. Ezután a felek a tőkével számolnak el, visszakapják a társaság részére szolgáltatott vagyoni hozzájárulásuk összegét. Majd, ha ezen felül marad valamekkora összeg, azaz: ha a társaság nyereségesen működött, akkor a fennmaradó összeget egyenlően elosztják egymás között.

A szerződés végén helyezkedik el egy *stipulatio*s klauzula: *id d(ari) f(ieri) p(raestari) que stipulatus est Cassius Frontin[us, sponon]dit Iul(ius) Alexander*.¹¹⁸ Ezzel a felek egy új szerződéses jogalapot hoztak létre. A *stipulatio* Cassius Frontinus és Julius Alexander között jött létre. Eszerint a hitelező Cassius Frontinus, az adós pedig Julius Alexander. A *stipulatio* tartalma, hogy az eddigi szerződéses rendelkezéseket átültették a *stipulatio*ba, azaz: ha bármilyen tartozás keletkezne, akkor ennek megfizetését megígérte Cassius Frontinus Julius Alexandernak.

A *stipulatio* jelentése és lényege, hogy újabb perlési alapot biztosítottak egymásnak a társak az *actio pro socio* mellett. Újabb *causa obligationist* vezettek be. A *stipulatio*val a felek egy további kötelezettséget és egy új keresetet, egy lehetséges új követelést hoztak létre. A fél tehát választhat, hogy melyik keresetet indítja meg, a konszenzuális *societas*ból eredő *actio pro sociot*, vagy a *stipulatio*ból eredő *condictio*t. A felek ezzel a puhább felelősségi alapot objektív, szigorúbb *stricti iuris* felelősségi alapra helyezték. Azért szigorúbb ezen felelősségi alap, mert a konszenzuális társasági szerződés *bonae fidei* szerződés, amely esetében szubjektív, felróhatósági felelősség van, ellenben a *stipulatio*val, amely esetében felróhatóságtól független, objektív a felelősség. Továbbá a *bonae fidei* szerződések esetén a marasztalás mértékét becslő eljárással állapítják meg a perben, míg a *stipulatio*nál a bíró kizárólag a szerződésben meghatározott *poenát* állapíthatja meg, ebben az esetben nincsen becslő eljárás.

A *stipulatio* kapcsán az merül fel kérdésként, hogy miért csupán Julius Alexander szerepel *promissorként* a *stipulatio*ban Cassius Frontinussal szemben. Alapvetően ugyanis itt kölcsönös *stipulatio*ókról kellene, hogy szó legyen. Pólay álláspontja szerint emiatt léteznie kell egy olyan okiratnak is, ami Cassius Frontinus ígéretét tartalmazza Julius Alexanderrel szemben.¹¹⁹ Ezt erősíti az, hogy a társasági szerződésben mindig szimmetriára törekedtek a felek, ahogyan ma is. A tárgyalt szerződéses okirat tehát valószínűleg Cassius Frontinus példánya volt. Az okirat is tartalmazza, hogy két egyező példányban készült: *de qua re duo paria [ta]bularum signatae sunt*. Valószínűleg az okiratot formuláskönyv alkalmazásával készítették, és ezen mondat is azért került a szövegbe ilyen formában, mivel a formuláskönyv így tartalmazta. Feltételezhetjük azonban, hogy egy ponton van eltérés az okirat két példánya között, mégpedig abban, hogy a másik okirat a másik fél *stipulatio*óját tartalmazza, ennyiben tehát feltehetően nem teljesen azonos a két okirat.

A következő elemzendő szempont a felek külső jogviszonyainak kérdésköre. Az okirat nem tartalmaz erről információt, kizárólag egy harmadik személy javára fennálló konkrét

¹¹⁸ PÓLAY 1965, 185skk. részletezi a *stipulatio*s klauzulák szerepét a dáciai okiratokban.

¹¹⁹ PÓLAY 1972, 225. p.

tartozást rögzít: *[item] debentur Cossae (denarii) L, quos a socis s(supra)s(criptis) accipere debebit*. A feleknek tehát ismeretlen jogalpból tartozásuk áll fenn Lossával szemben. A különböző források eltérően tartalmazzák a nevet. *Fleckner* és *Pólay* szerint Lossa volt a neve.¹²⁰

A Lossa felé fennálló tartozásra akként utal az okirat, hogy: *aere alieno*. Ez azt jelenti, hogy amikor a felek felosztják a társaság vagyonát, akkor az idegen pénzek levonásakor a Lossának járó 50 dénárt meg kell fizetniük.

Végül a keltezés kérdéskörére szeretnék még kitérni. A forrás tartalmazza, hogy a társasági szerződésről szóló okirat 167. március 28-án kelt: *[a]ct(um) Deusa]re V. Kal. Apri(es) Vero et Quadrato cos*. Azonban maga a szerződés a felek között határozott időre 166. december 23-tól 167. április 12-ig terjedő időszakra jött létre. Érdekes tehát, hogy a szerződés három már eltelt hónapra és csupán 15 esedékes napra jött létre. Emögött feltehetőleg az a magyarázat állhat, hogy a felek már 166 decemberében létrehozták a társaságot konszenzuál szerződéssel akár határozott időre, és később a határidő lejártának közeledtével arra a megállapításra jutottak, hogy az okiratba foglalás az esetleges viták elkerülése érdekében indokolt lehet. Avagy az is elképzelhető, hogy nem határozott időre tervezték a szerződést megkötni, azonban a szerződés módosításával határozott idejű jogviszonnyá tették.

Mindenesetre az valószínűnek tűnik, hogy az okirat kiállításának célja az volt, hogy az elszámolás átlátható előkészítésének, és zavartalan lefolytatásának keretét adjon. A társasági szerződés ugyanis az okirat kiállításától számított két hétig volt még érvényben, azután elszámoltak egymással a felek. Az okiratba foglalás lényege így abban lehető fel, hogy ebben meghatározták a felek az elszámolás körülményeit, lefolytatásának módját. *Fleckner* is erre az álláspontra helyezkedik.¹²¹

Arról, hogy a társaság az elszámolás után folytatták-e a közös pénzkölcsönzési tevékenységüket más jogi keretek között, azaz: kötöttek-e egy újabb társasági szerződést vagy sem, sajnos nem áll rendelkezésre adat.

Ezzel pedig az okirat rövid elemzésének végére értem. Az egyes szerződéses klauzúrák tükrében nem lehet minden esetben biztosan állítani, hogy milyen gazdasági és jogi viszony húzódott meg az okirat kiállítása mögött, ezért szerettem volna több értelmezési felvetést is megvilágítani.

A fentiek alapján megállapíthatjuk – visszautalva *Andreau-re* –, hogy magánembereknek is lehetőségük volt kölcsön nyújtására, nem kizárólag a professzionális bankárok tevékenységi körén belül kerülhetett erre sor. Sőt, magánemberek társasági formában is végezhetek ilyen irányú tevékenységet. Ezek alapján szembe tudjuk állítani a professzionális bankárok bankházakba egyesülve végzett banki tevékenységét, illetve a magánemberek társaságba tömörülve végzett pénzügyi tevékenységét. Továbbá, a korábbi fejezetben ismertetett, nagy volumenű, tengeri kölcsönhöz kapcsolódó jogügylet mellett bepillantást nyerhettünk az alsóbb társadalmi osztály köreiből lezajló hitelügyletek világába.

¹²⁰ PÓLAY 1972, 284. p.; FLECKNER – KACHABIA 2021, 64skk.

¹²¹ FLECKNER – KACHABIA 2021, 89skk.

V. A rendhagyó letét mint a pénzügyi tranzakciós ügyletek jogi kerete

I. Exkürzus: Rendhagyó letéthez fűződő jogtudományi elméletek (a depositum irregulare dogmatikája)

A rendhagyó letét (*depositum irregulare*) lényege az, hogy a letett dolgokat a letéteményes nem *in specie* köteles visszaadni, hanem generikus (fajlagos) visszaszolgáltatási kötelezettség terheli, azaz „ugyanabból ugyanannyit” kell teljesítenie, amiből okszerűen következik az, hogy a letéteményes tulajdonjogot szerez a letett dolog felett.¹²² Ebből következik az is, hogy *depositum irregulare* tárgya helyettesíthető dolog, tipikusan pénz.¹²³

Felmerül a kérdés, hogy vajon a rendhagyó letét miben különbözik a pénzkölcsöntől. Mindkét esetben ugyanis az a helyzet áll fenn, hogy a letéteményes, illetve a kölcsönvevő tulajdont szerez az ügylet tárgyát képező pénzügyi eszközön (vagy más helyettesíthető dolgokon), és generikus visszaszolgáltatási kötelezettség terheli őket. A generikus visszaszolgáltatási kötelezettség lényege az – miként arra már fentebb utaltam –, hogy „ugyanabból ugyanannyit” szükséges visszaszolgáltatni a letévő, illetve a kölcsönadó személy számára, azaz a visszaszolgáltatás nem egyedi (specifikus) jellegű, tehát nem kell pontosan ugyanazokat a pénzügyi eszközt visszaadniuk (a „rendes” letéttel ellentétben).¹²⁴

A magyar jogirodalomban *Bessenýó András* foglalkozott mélyebben a rendhagyó letét kérdéskörével.¹²⁵ Kifejti, hogy a dogmatikai magyarázatok közé tartozik elsősorban az akaratemélet, aminek lényege az, hogy az ügyletben részt vevő felek akarata határozza azt meg, hogy milyen ügyletet bonyolítanak le.¹²⁶

Bessenýó rámutat arra is, hogy a XV. században jelentek meg olyan elméletek, amelyek szerint a rendhagyó letét tulajdonképpen „letét ruhájába öltöztetett kölcsönszerződés”, amelynek célja „a kánoni kamattilalom kijátszása” volt.¹²⁷ E nézet szerint tehát, egy burkolt pénzkölcsönről lehet szó.

A XIX. századi pandektisztika képviselői további lehetséges magyarázatokkal szolgálnak.¹²⁸ A szerzők jelentős része az akaratemélet talaján állt, azonban megjelent már e felfogás egyfajta „objektívizált” változata, az ún. célelmélet is.¹²⁹ A célelmélet abban különbözik a – korábban már tárgyalt – akaratemélettől, hogy itt a középpontban a felek akarata által elérendő cél áll. A rendhagyó letét esetében a letévő célja az, hogy az általa

¹²² BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS 2013, 304. p.; KASER, MAX: *Das römische Privatrecht I.* C. H. Beck. München, 1971. 536. p.

¹²³ FÖLDI – HAMZA 2022, 504-505. pp.; MOLNÁR IMRE – JAKAB ÉVA: *Római jog.* [Leges] – [Diligens]. Szeged, 2021. 295. p.; KASER 1971, 536. p.

¹²⁴ A rendhagyó letét történeti gyökereit és a görög joggal való szoros kapcsolatát elemzi SCHEIBELREITER, PHILIPP: *Der 'ungetreue' Verwahrer. Eine Studie zur Haftungsbegründung im griechischen und frühen römischen Depositenrecht.* C. H. Beck. München, 2020. 47skk.

¹²⁵ BESSENYŐ 1994, 29skk.

¹²⁶ Uo. 29. p.

¹²⁷ Uo. 33-34. pp.; A kánonjogi kamattilalom gyökereinek szemléletes áttekintését adja MENYHÁRD ATTILA: *A jóerkölcsbe ütköző szerződések.* Budapest, 2004. 34skk.

¹²⁸ PÓLAY ELEMÉR: *A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára.* Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Juridica et Politica Tomus XXIII. Fasciculus 6. (1976) 23skk. részletesen bemutatja a pandektisztika jelentőségét a magánjogtudomány fejlődése vonatkozásában.

¹²⁹ BESSENYŐ 1994, 39. p.

letétbe helyezni kívánt dolog „biztos kezekben legyen”, míg a kölcsönszerződés esetében a kölcsönt nyújtó célja az, hogy segítsen a pénzzükében lévő személyen.¹³⁰

Az akarat-, illetve célelmélet által felvetett szempontokkal szoros összefüggésben jelent meg az érdekelmélet, amelynek értelmében a különbség ott fedezhető fel a rendhagyó letét és kölcsön között, hogy míg az előbbi esetében a szerződés a letévő, úgy az utóbbi esetében a kölcsönvevő érdekében jön létre.¹³¹

Szintén ezen időszakból származik az ún. ajánlatelmélet is. Ezen elmélet lényege az, hogy a rendhagyó letét esetében a letévő, míg a pénzkölcsön esetében a kölcsönvevő tesz ajánlatot a másik félnek.¹³²

Végezetül utalnunk kell *Zimmermann* álláspontjára, aki szerint az, hogy a római jogászok hogyan vélekedtek a rendhagyó letétet illetően, nem állapítható meg egyértelműen.¹³³ A rendes letétből levezetve *Zimmermann* arra a következtetésre jut, hogy mivel a *depositum* eredeti célja abban keresendő, hogy a bizonytalan társadalmi helyzetben a rómaiak szerették volna biztos kezekben tudni értékeiket, ha például háborúba indultak vagy más okból voltak távol, ezért a *depositum irregulare* is inkább a letévő, mint a letéteményes érdekében jött létre.¹³⁴ Az érdek alapján határolja el tehát a kölcsönt és a rendhagyó letétet. Álláspontja szerint míg a pénzkölcsön a kölcsönvevő, addig a letét a letévő érdekében áll, és ez az oka annak, hogy a kamat nem volt immanens eleme a rendhagyó letétnek, kizárólag akkor képezte részét, ha a felek ebben kifejezetten megállapodtak.¹³⁵

A kifejtettekhez képest, álláspontom szerint a rendhagyó letét lényege praktikus, bankügyleti (pénztranzakciós) funkcióiban keresendő.

2. Életkép a rendhagyó letét használatából (a D. 16,3,24 exegézise)

Az e fejezetben elemzett forrás egy kötelezettségvállalást tartalmazó üzleti levél szövegének a szó szerinti idézésével kezdődik, majd ezután olvasható a fragmentum többi része:

D. 16,3,24 Papinianus libro nono quaestionum

„*Lucius Titius Sempronio salutem. Centum nummos, quos hac die commendasti mihi adnumerante servo Stichio actore, esse apud me ut notum haberes, hac epistula manu mea scripta tibi notum facio: quae quando voles et ubi voles confestim tibi numerabo.*”
Quaeritur propter usurarum incrementum. Respondi depositi actionem locum habere: quid est enim aliud commendare quam deponere? Quod ita verum est, si id actum est, ut corpora nummorum eadem redderentur: nam si ut tantundem solveretur convenit, egreditur ea res depositi notissimos terminos. In qua quaestione si depositi actio non teneat, cum convenit tantundem, non idem reddi, rationem usurarum haberi non facile dicendum est. Et est quidem constitutum in bonae fidei iudiciis, quod ad usuras attinet ut tantundem possit officium arbitri quantum stipulatio: sed contra bonam fidem et depositi naturam est usuras

¹³⁰ BESSÉNYŐ 1994, 39-40. pp.

¹³¹ Uo. 40. p.

¹³² Uo. 42. p.

¹³³ ZIMMERMANN, REINHARD: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Clarendon Press, Oxford, 1996. 217. p.

¹³⁴ ZIMMERMANN 1996, 215skk.

¹³⁵ Uo. 217. p.

ab eo desiderare temporis ante moram, qui beneficium in suscipienda pecunia dedit. Si tamen ab initio de usuris praestandis convenit, lex contractus servabitur.

„Lucius Titius üdvözlí Sempronius. A száz arany, amit te a mai napon rám bíztál és amit Stichus nevű rabszolgád nekem készpénzben kifizetett, nálam van; hogy tudomásod legyen róla, küldöm neked ezt a saját kezűleg írt levelet: amikor akarod és ahol akarod, azonnal haladéktalanul készpénzben kifizetem neked”. A kamatok magasságáról kérdezek. Azt a szakvéleményt adtam, hogy az *actio depositi*nek helye van. Mit jelentene ugyanis más „rábízni” mint „megőrzésbe adni”? Ez a helyes (megoldás), ha úgy állapotok meg, hogy ugyanazokat a pénzürméket kell visszaadni. De ha úgy állapotok meg, hogy ugyanannyit kell visszaadni, akkor ez átlépi a letét jólismert határait. Ebben a kérdésben nem egyszerű azt mondani, hogy a kamatokat is számításba kell venni, ha az *actio depositi* – azért mert a felek úgy állapotok meg, hogy ugyanannyit, nem pedig ugyanazt kell visszaadni – nem lenne alkalmazható. És ugyan elrendelték a *bonae fidei iudicia* esetén a kamatok vonatkozásában, hogy a bíró hivatali hatalmánál fogva annyira értékelheti, mint amennyire egy *stipulatio* esetén. De mégis jóerkölsbe és a letét természetébe ütközne, hogy a késedelembe esés időpontját megelőzően kamatokat követelnénk attól, aki baráti szívességet tesz a pénz (őrizetre való) elfogadásával. (Ehhez képest) pedig ha kikötötték kezdettől fogva, hogy kamatot kell fizetni, úgy a szerződési kikötést meg kell tartani.

Első lépésként az *inscriptio* elemzése során megállapíthatjuk, hogy a vizsgált fragmentum a Digesta 16,3-ban azaz a letét keresetéről szóló részében került elhelyezésre, amelynek címe: *depositi vel contra*.

A töredék Papinianustól, a késő klasszikus kori jogtudóstól származik. A fragmentum a *Questiones* 9. könyvében található, ami egy összesen 38 könyvből, azaz fejezetből álló jogi problémákat tartalmazó gyűjteményes mű Salvius Iulianus Digestájának stílusában megírva. A jogi problémákat tipikusan a consiliumban, császári tanácsban vitatták meg a jogászok. Ezen ügyek között szerepelnek fiktív és valós ügyek is. Jelen ügy feltételezhetően egy valódi jogeset volt, mivel konkrét okirati szöveg jelenik meg benne. A *Questiones* kapcsán szeretném még azt megemlíteni, hogy Schulz rámutat, hogy Papinianus ezen művét a korai posztklasszikus korban meglehetősen intenzitással átdolgozták, átformálták és lerövidítették, illetve megjegyzéseikkel kibővítették.¹³⁶ Erre bizonyíték lehet¹³⁷ például ezen szöveg is.

A következő lépés a tényállás vizsgálata. Az okirat levél formában (*epistula*)¹³⁸ íródott és a címzett köszöntésével kezdődik, amit tartozáselismerés (*constitutum debiti*) követ.¹³⁹ A szövegben három szereplő jelenik meg, akiknek blankettaneveik Sempronius, Lutus Titius, valamint Stichus. Sempronius a rabszolgájának Stichusnak azt a meghatalmazást

¹³⁶ SCHULZ, FRITZ: *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*. H. Böhlau. Weimar, 1961. 296-297. pp.

¹³⁷ STEIN, PETER: *A római jog Európa történetében*. Osiris. Budapest, 2005. 170. p. utal arra, hogy az interpoláció-kritikával óvatosan kell bánni, a szövegértelmezés során a XX. század első feléhez képest nem az interpoláció feltételezéséből kell kiindulni, hanem éppen abból, hogy a kompilátorok lényegét nem érintő módon változtatták meg a szöveget (itt elsősorban értve a szöveg lerövidítését).

¹³⁸ JAKAB ÉVA: *Urkunden in Briefform: Chirographum und Epistula im römischen Privatrecht*. In: Yiftach-Firanko, Uri (szerk.): *The Letter. Law, State, Society and the Epistolary Format in the Ancient World*. Harrassowitz Verlag. Wiesbaden, 2013. 231skk. részletesen szól az *epistula* okirati formájáról.

¹³⁹ A *commendare* ige használata tipikus a bizalmi viszonyokon alapuló letétnél, vö. SCHEIBELREITER 2020, 129-130. pp. (Plautusig visszavezetett gyökerekkel). A tartozáselismerés okirati gyakorlatának részletes elemzését nyújtja PLATSCHEK 2013, 213skk.

adja, hogy 100 arany összeget juttasson el Lutius Titiushoz. Ez az összeg egy közepes nagyságú összegnek számított, de semmiképpen sem csekélynek.

Lutius Titius levélben tudatja Semproniusal, hogy a pénzt átvette és elhelyezte, valamint kijelenti, hogy Sempronius az említett összeget bárhol és bármikor visszakövetelheti. A legújabb kutatások arra az álláspontra helyezkednek, hogy az átvevő fél, azaz Lutius Titius minden valószínűség szerint egy *argentarius* lehetett. Utalok ekörben Gordon,¹⁴⁰ Cherchi,¹⁴¹ illetve Jakab Éva¹⁴² álláspontjára.

Az okiratban konkrét kamat kikötés nem jelenik meg. Azonban azt nem állíthatjuk biztosan, hogy a felek között nem jött létre ilyen megállapodás, csupán azt, hogy ez a levélben nem olvasható.

Az ügyben felmerülő jogi probléma a *queritur* szóval kezdődő mondatban olvasható. Azt kérdezték a jogásztól, hogy Sempronius az általa átadott összeg vonatkozásában tud-e peres úton kamatot érvényesíteni vagy sem. Pontosabban: egyrészt eljárásjogilag felmerül az a kérdés, hogy milyen keresettel tudja jelen esetben a pert megindítani. A kereset meghatározásában pedig benne van a jogügylet minősítése is, mivel a római jogban az anyagi és eljárási szabályok ezen a szinten nem váltak szét. Másrészt pedig az anyagi jogi kérdés az, hogy Sempronius jogosult volt-e kamatra.

A kérdés praktikusán akként merülhetett fel, hogy Sempronius kamatot szeretett volna követelni, felszólította a bankárt kamatfizetésre, aki azonban megtagadta ezt. Ebből fakadt a jogkérdés, hogy per útján tud-e Sempronius kamatot érvényesíteni.

A kérdésből az nem derül ki, hogy milyen típusú kamatról van szó, azaz, hogy a késedelmi kamattal vagy a pénz használatának ellenértékéeként fizetendő kamattal kapcsolatos a kérdés.

A kérdést a jogtudós megválaszolja, miszerint: *respondi depositi actionem locum habere*, azaz Papinianus megfogalmazza azt, hogy az *actio depositi*nek helye van. Első ránézésre furcsának tűnhet a válasz, mivel a feltett kérdés a kamatfizetésre irányult, a felelet pedig a megadható keresettel kapcsolatos. Viszont ez az ellentmondás csak látszólagos, a következőkben kifejtésre kerülő indokok alapján.

A római jogérvényesítés logikája szerint, a római jog keresetjogi gondolkodásmódjára tekintettel a megadható kereset tekintendő az elsődleges kérdésnek, az alanyi jog valójában a kereset folyománya volt. A jogtudós az *actio depositi* keresetének megállapíthatóságához több részkérdést kell eldöntenie.

Az ügylet kapcsán tudjuk, hogy a felek generikus visszaszolgáltatási kötelezettségben egyeztek meg. Erre abból következtethetünk, hogy megjelenik az okiratban az *ubi voles* (ahol akarod) kifejezés, ami szerint Sempronius bárhol kérheti az átadott arany visszaszolgáltatását.¹⁴³ Nem életszerű az, hogy Sempronius pénzerméit Lutius Titius mindig magánál tartsa, nem specifikus visszaszolgáltatási kötelezettségről van tehát szó. Itt szeretnék utalni Jakab Éva kutatásaira is,¹⁴⁴ amely szerint az *ubi voles* fordulat nem arra utal, hogy például

¹⁴⁰ GORDON, WILLIAM M.: *Observations on "Depositum Irregulare"*. In: Studi in Onore di Arnaldo Biscardi III. 1717. Cislalpino Istituto Editoriale Universitario. Milano, 1982. 364-365. pp.

¹⁴¹ CHERCHI, ALICE: *Ricerche sulle usurae convenzionali nel diritto romano classico*. Jovene. Napoli, 2012. 85-86. pp.

¹⁴² JAKAB 2013, 235. p.

¹⁴³ Vö. SCHEIBELREITER 2020, 72-73. pp.; KLAMI, TAPANI: *Mutua magis videtur quam deposita. Über die Geldverwahrung im Denken der römischen Juristen*. Helsingfors. Helsinki, 1969. 523. p.

¹⁴⁴ JAKAB 2013, 235. p.

a városban bárhol bármilyen helyen visszakérheti, hanem hogy a bankárnak feltehetően több városban fióktelepei álltak rendelkezésre, és ezek közül bármelyikben követelhetette a leszámolt arany visszaadását Sempronius. Megfigyelhető egyfajta pénzügyi tranzakciós ügylet, mivel valamely városban átadta a pénzt a bankárnak, és utána bármerre járt – ahol a bankárnak üzleti kapcsolata volt –, kérhette az elhelyezett összeget, kvázi átutalás jelleggel.

Az a körülmény, hogy a felek nem állapodtak meg a visszafizetés idejében, azaz: az ügyletnek nincs határideje, a letét fogalmi körébe vezet minket, azonban a *depositum* definíciója specifikus visszaszolgáltatási kötelezettséget foglal magában. A letét tehát ingó dolog ingyenes őrzetbe adása és fogadása a bármikori visszaadás kötelezettségével, amely specifikus visszaadási kötelezettség.

Jelen esetben azonban generikus visszaszolgáltatási kötelezettségben állapodtak meg a felek. A szerződésben tehát a letét és a kölcsön elemei keverednek, mivel a kölcsön fogalma: pénz vagy más helyettesíthető dolog tulajdonba adása azzal, hogy lejáratkor ugyanabból ugyanannyit kell visszaadni. A generikus visszaszolgáltatási kötelezettség tehát a kölcsön fontos ismertetőjegye, a határidő ki nem kötése pedig a letét jellegzetessége. Ilyen szerződéstípus tehát sokáig ismeretlen volt a római jog számára.

Philipp Scheibelreiter egyértelműen igazolta azt a tézist, hogy ez a szerződéses formula, amely szerint az ügyfél a bankárnak pénzt ad át azzal, hogy ezt annak bármikor vissza kell adnia az ügyfél részére, a görög hellenisztikus ügyleti praxisban bevett hitelügyleti gyakorlat volt.¹⁴⁵ Ezen ügyleti forma tehát a birodalom keleti részéből eredt.

Jelen esetben viszont a blankettanevek alapján arra következtethetünk, hogy római polgárok között jött létre a szerződés, azonban görög formula alapján. A felek pedig római fórum előtt kívánták a jogvitát rendezni, azaz a római jognak értelmeznie kellett a hellenisztikus jogintézményt.

A korábban említettek alapján két megítélése lehet a fenti szerződésnek, attól függően, hogy mit tartunk az ügylet jellegadó sajátosságának: a generikus visszaadási kötelezettséget, vagy a bármikori visszaadás lehetőségét.

Voltak olyan római jogi megoldások, amik szerint ez feltételes kölcsönszerződésnek minősül. Ulpianus véleménye az volt, hogy a lelétként létrejött ügylet kölcsönné fordul át, ha a letéteményes a dolgot használni kezdi. A D. 12,1,9,9¹⁴⁶ és D. 12,1,10¹⁴⁷ fragmentumokban megfogalmazza, hogy: „letétbe helyeztem nálad 10 aranyat, és később megengedem, hogy használd, ... mintegy kölcsönként *condictio*val lehetne perelni”, illetve „ha kezdetől fogva megengedtem neked, hogy a pénzt, amit nálad letétbe helyezek, használd, ha akarod, addig

¹⁴⁵ SCHEIBELREITER, PHILIPP: *Integration durch Abgrenzung? Vom Problem, das depositum irregulare zu 'definieren'*. Index 45 (2017) 443skk.; SCHEIBELREITER, PHILIPP: *Das depositum in Plautus' Bacchides: Zu einer frühen Quelle für die offene Verwahrung*. ZRG RA 129 (2012) 206skk.

¹⁴⁶ D. 12,1,9,9 (Ulp.): *Deposui apud te decem, postea permisi tibi uti: Nerva Proculus etiam antequam moveantur, condicere quasi mutua tibi haec posse aiunt, et est verum, ut et Marcello videtur: animo enim coepit possidere. Ergo transit periculum ad eum, qui mutuum rogavit et poterit et condici*. [Letétbe helyeztem nálad 10 aranyat, és később megengedem, hogy használd: Nerva és Proculus azt mondják, hogy már azelőtt is, mielőtt elmozdították volna (a pénzméretet a megőrzési helyükről), mintegy kölcsönként *condictio*val lehetne perelni, és ez a helyes, ahogyan Marcellus is vélekedik: ő ugyanis animo kezdett el birtokolni. Tehát arra száll át a veszélyviselés, aki a kölcsönt kérte és ellene a *condictio* megindítható. (Fordító: Jakab Éva)].

¹⁴⁷ D. 12,1,10 (Ulp.): *Quod si ab initio, cum deponerem, uti tibi si voles permisero, creditam non esse antequam mota sit, quoniam debitu iri non est certum*. [Ha kezdetől fogva megengedtem neked, hogy a pénzt, amit nálad letétbe helyezek, használd, ha akarod, addig nem számít kölcsönnnek, amíg ki nem kerül (a házi pénztárból), hisz nem bizonyos, hogy kölcsönné fordul-e át majd. (Fordító: Jakab Éva)].

nem számít kölcsönnek, amíg ki nem kerül (a házi pénztárból), hisz nem bizonyos, hogy kölcsönné fordul-e át majd”. Egyértelműem amellet foglal tehát állást Ulpianus, hogy a letétként létrejött ügylet kölcsönné fordul át, ha a letéteményes (adott esetben a bankár) a pénzt használni („forgatni”) kezdi.

Abban az esetben azonban, ha jelen ügylet kölcsönnek minősülne, akkor mivel a kölcsön *stricti iuris* szerződés, a *condictio certae pecuniae* keresettel csak a tőkeösszeg lenne követelhető, a kamat csak abban az esetben, ha az külön *stipulatio*ban rögzítésre került. Így nem lenne tehát lehetőség a kamatok érvényesítésére, mivel *stipulatio* nem jött létre a felek között.

Ehhez képest Papinianus a letéti karakterjegyek mellett foglal állást, nem fogadja el Ulpianus feltételes kölcsön megfogalmazását. Papinianus tehát az ügyletet letétnek tekinti, az *actio depositi* tekinti a megfelelő keresetnek.

A szövegben ezután egy betoldás jelenik meg, mivel ahogy korábban utaltam rá, Schulz kifejti, hogy a szöveget jelentősen átdolgozták. A betoldott szöveg megtöri Papinianus gondolatmenetét, érzékelhetően egyfajta „idegen hangként” jelenik meg. A megfogalmazás nem illik Papinianus stílusához, nagyon pompás, szentimentális megfogalmazás jellemzi, ami a bizánci posztklasszikus iskola ismertetőjegye.¹⁴⁸ E rész tehát egy posztklasszikus jogász megjegyzése lehet, aki Papinianust kommentálja és a szöveggel kapcsolatos agályait fejezi ki.

Ezután újra Papinianus gondolataival találkozunk. Kifejti, hogy a letét *bonae fidei iudicium*, tehát a kamat perlésére a főkeresettel együtt lehetőség van, a *bonae fidei contractus*ok esetén ugyanis a járulékos *pactum*ok, mint például a kamatmegállapodás peresíthető volt a főkeresettel. Jelen esetben helye van tehát a kamatok megítélésének, annak ellenére, hogy nem volt *stipulatio*.

A kamatok esetén azonban differenciálni kell, mivel a letét főszabály szerint a letévő érdekében áll, az elsősorban őrzésre szolgál. A *depositum*ot baráti hűségen alapuló szerződésnek tekintették. Mindebből tehát az következik, hogy törvényes kamatot nem lehet ilyen esetben követelni, azaz a diszpozitív jog alapján nem jár kamat. Ez a *depositum* szabályaival ellentétes és a jóerkölcseel összeegyeztethetetlen lenne. Azonban, ha a letéti szerződés már *ab initio*, azaz a *contractus* megkötésének időpontjától kezdve tartalmaz kamatkikötést, az a szerződési szabadság elve alapján peresíthető. Nem ütközik ugyanis az ilyen kikötés semmilyen szerződési korlátba. A késedelmi kamat pedig mindkét esetben követelhető.

A szövegben szerepel egy olyan mondat is, amely szerint a bírő a kamatokat annyira értékelheti, mint amennyire *stipulatio* esetén. Álláspontom szerint ezen mondat jelentősége jogi szempontból a következő: kölcsön esetén a kamatokat *stipulatio*ban volt szükséges kikötni az érvényesíthetőséghez. A kamatmaximumra tekintettel pedig a *stipulatio*ban kikötött kamat nem haladhatta meg a havi 1%-ot, azaz évi 12%-ot. Ha meghaladta, az részleges érvénytelenséget eredményezett, a kamatmaximum feletti rész ugyanis érvénytelennek minősült. Jelen esetben azonban nem kölcsönről, hanem letétről van szó, azonban felmerül a kamat kérdése. Mivel pedig a kamatszabályok kialakítására a kölcsönszerződéshez kapcsolódóan került sor, ezért ezen szabályokat analóg módon alkalmazni rendeli a jogtudós. A bírő mérlegelési jogköre tehát felülről korlátozott volt, mivel legfeljebb a kamatmaximum erejéig ítélt meg kamatot jelen ügylet esetén is. Annak ellenére, hogy *bonae fidei iudicium*ról van szó, a bírő mérlegelési jogköre nem volt korlátlan a kamatok tekintetében.

¹⁴⁸ SCHULZ 1961, 297. p.

Az elemzett jogforrás alapján láthatjuk, hogy a különböző jogi kultúrkörök egymással érintkezésbe lépnek. Jelen esetben a római jogtól idegen szerződési minták adaptálása történt a római pénzforgalmi gyakorlatba, amire a római jognak reagálnia kellett.

A szöveg azért is jelentős, mert megjelenik benne egy olyan pénzügyi tranzakciós ügylet lehetősége, miszerint a pénzmozgatásra nem csak a pénz utaztatásával, hanem más módon, bankári tevékenység közrehatásával is lehetőség van. A bankárnak több városban lehetett fióktelepe, avagy – ahogy *Andreau* is rámutat¹⁴⁹ – elképzelhető, hogy a bankár egy másik városban lévő társának bankjában vezetett számlát, így ügyfelének ilyen módon is, egy másik bankáron keresztül biztosíthatta a kifizetést.

Az ilyen ügyletekkel foglalkozó személyeknek komolyabb likviditással kellett rendelkezniük, így láthatjuk, hogy a bankári professzió – ugyan nem maival megegyező, de – bizonyos jellegadó vonásaiban már az ókori Rómában jelen volt.

VI. Zárszó

Összegzésként szeretném felvázolni a dolgozatban elért eredményeket. A téma bevezetését követően a Sulpiciusok vizsgálata során megállapítottam, hogy ezen személyek bankházat vezethettek, és a világkereskedelem finanszírozásában is szerepet játszhattak egy kölcsön kiváltását célzó kölcsönszerződés nyújtásával (köztes finanszírozás). Ebben a részben tehát a professzionális bankárok tevékenységébe nyerhettünk bepillantást, akik szervezett formában, élethivatásszerűen foglalkoztak a pénzügyi műveletekkel.

A következő rész a „kisemberek” alkalmi, létfenntartást célzó kölcsönügyeleteit érinti. E fejezet konklúziója az, hogy ezen társadalmi helyzetben is szükség volt a „pénzemberek” jelenlétére, mivel az általuk nyújtott kölcsön sokszor létkérdés volt a szegényebb rétegek számára.

A rendhagyó letét keretein belül pedig egy, az ókori Rómában lehetséges pénzügyi tranzakciós („pénzutalási”) eljárást ismerhettünk meg. Ennek lényege az ügyfél számára egyrészt az, hogy pénzügyi műveleteit megkönnyítse – az akár más városban történő visszaszolgáltatással –, másrészt az, hogy a rendelkezésre álló vagyonát elhelyezve egy bankban és egyúttal kamatot kikötve nyereséget realizálhasson. Ez a pénzügyi művelet már kvázi „befektetés” jellegű elemeket tartalmaz. Mindehhez pedig szükség volt az ügyfél és bankár között fennálló bizalomra.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a bankárok és más pénzügyi tevékenységet űző személyek a mindennapi életben jelen voltak, és – ahogy az imént is láthattuk – egyfajta fejlődési folyamat rajzolódik ki működésük kapcsán. Végezetül szeretnék rámutatni arra, hogy ha ezen személyek (elsősorban a bankárok) valóban „társadalmi élőködők” lettek volna, akkor nem lett volna – a dolgozatban bemutatott mértékben – szükség a tevékenységükre, és nem mutatták volna a professzionalitás jeleit.

¹⁴⁹ ANDREAU 1999, 43. p.

KATA ZSUZSANNA HORVÁTH

Pecuniam credere. Scenes from the world
of ancient Roman credit life

(Summary)

After the introduction part, I first studied the Sulpicians. I found that these individuals could have run a banking house and also played a role in the financing of long-distance trade by providing a loan contract to repay a loan (intermediate financing). In this section, we can gain an insight into the activities of professional bankers who were engaged in financial operations in an organised way, as a profession.

The next section deals with the occasional lending transactions of ‚small people‘. These were subsistence transactions. The conclusion of this chapter is that the presence of ‚money men‘ was also necessary in this social situation, since their loans were often a matter of necessity for the poorer classes.

In the context of *depositum irregulare*, we have been introduced to a possible financial transaction (‚money transfer‘) procedure in ancient Rome. The aim was to facilitate financial transactions for the customer, even by providing a way to take out the money in another city. The other purpose of it was for the customer to make a profit by depositing his available assets in a bank. This financial operation already involved quasi ‚investment‘ elements. All this required trust between the client and the banker.

So we can see that bankers and other financial actors were present in everyday life and, as we have just seen, there is a process of development in their activities. Lastly, this shows that these people (bankers in particular) had not been genuine ‚social parasites‘, because their activities were necessary to the extent shown in this thesis. Also, they showed signs of professionalism.